

FONDS 21

EVALUATIEF ONDERZOEK “JONGEREN & MAATSCHAPPIJ - OMGAAN MET GELD”

SINZER BV - POWERED BY GRANT THORNTON

IN OPDRACHT VAN FONDS 21

MAART 2019

Colofon

©Sinzer BV - powered by Grant Thornton en Fonds 21, 2019

Dit rapport is geschreven op initiatief van Fonds 21 en uitgevoerd door Sinzer.

Auteurs

Jonathan Broekhuizen, Social Impact Consultant, Sinzer BV - powered by Grant Thornton

Nina Koopman, Social Impact Consultant, Sinzer BV - powered by Grant Thornton

In samenwerking met

Stuurgroep

Marlon van Dijk, directeur, Sinzer BV - powered by Grant Thornton

Tim Roeleveld, manager financiën en bedrijfsvoering, Fonds 21

Marie-Helene Cornips, algemeen directeur, Fonds 21

Fonds 21

Rianne Koelmans, projectadviseur Jongeren en Maatschappij, Fonds 21

Partners

Deze publicatie is tot stand gekomen met medewerking van de initiatiefnemers en doelgroepen van de vijf deelnemende projecten.

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	3
1. Inleiding	8
1.1 Aanleiding onderzoek	8
1.2 Doelstelling onderzoek	8
1.3 Anonimiseren van de projecten	9
1.4 Opzet onderzoek	9
1.5 Onderzoeksvragen	12
1.6 Leeswijzer	12
2. Jongeren en geld, het maatschappelijk probleem	12
3. Deelnemende projecten in het onderzoek	14
3.1 Project A	14
3.2 Project B	14
3.3 Project C	14
3.4 Project D	15
3.5 Project E	15
4. De doelgroep: jongeren en hun omgang met geld	16
4.1 Inleiding	16
4.2 Bewustzijn over omgang met geld	16
4.3 Uitgavenpatronen van jongeren	17
4.4 Lenen	18
4.5 Sparen	20
4.6 Financiële competenties	21
4.7 Omgevingsfactoren	22
4.7.1 Invloed van ouders	22
4.7.2 Invloed vanuit de sociale omgeving	23
4.7.3 Gevoeligheid voor de sociale omgeving	24
4.8 Deelconclusies	24
5. Wat zijn de effecten van deelname aan de projecten?	26
5.1 Introductie	26
5.2 Wat vinden de deelnemers van de projecten?	26
5.3 Statistische effecten op portfolio-niveau	28
5.4 Effecten in combinatie met ouderlijke ondersteuning	31
5.5 Effecten in combinatie met leeftijd	32
6. Wat zijn de werkzame bestanddelen?	33
7. Conclusies en aanbevelingen	35
7.1 Conclusies	35
7.2 Aanbevelingen	36
8. Bronvermelding	38
9. Appendix	39
9.1 Missende data	39
9.2 Multiple imputatie	40
9.3 Vragenlijst nameting	42

Managementsamenvatting

Aanleiding en doelstelling

De laatste jaren blijkt uit verschillende onderzoeken dat veel Nederlandse jongeren niet goed omgaan met geld en al op jonge leeftijd betalingsachterstanden of schulden hebben¹. Geschat wordt dat ongeveer de helft van jongeren tussen 18 en 27 jaar een schuld heeft gehad in het afgelopen jaar. Leren omgaan met geld vereist de juiste kennis, houding en vaardigheden. Jongeren blijken vaak niet goed te weten hoe zij in het dagelijks leven met geld moeten omgaan. Het onderwerp heeft geen vaste plek binnen het standaard-curriculum van het onderwijs, zowel op voortgezet onderwijs als middelbaar beroepsonderwijs. Hierdoor krijgen jongeren geen vaste basis mee op het gebied van kennis en vaardigheden over geld.

Om deze redenen heeft Fonds 21 het thema “Omgaan met Geld” – binnen de pijler Jongeren & Maatschappij – benoemd waaronder zij projecten steunt die de kennis en vaardigheden van jongeren ten aanzien van (eigen) financiën vergroot. De vraag die al een aantal jaren speelt bij Fonds 21 gaat over of, en zo ja hoeveel, maatschappelijke impact er wordt gecreëerd door de projecten die zij ondersteunen, iets waar Fonds 21 tot op heden onvoldoende zicht op heeft. Fonds 21 heeft in 2016 het meten van impact tot een speerpunt gemaakt en in 2017 een stap gezet om de implementatie van impact management door Sinzer middels een externe impactmeting uit te laten voeren voor een vijftal projecten op het thema. De projecten onderscheiden zich van elkaar op basis van een aantal kenmerken, zoals de doelgroep waarop zij zich richten, de duur en intensiteit van de interventie, en een focus op hard of soft skills.

Het doel van deze samenwerking is te onderzoeken in hoeverre de onderzochte projecten een verandering creëren in het leven van de jongeren, waarbij tevens geleerd kan worden wat de werkzame elementen zijn die deze verandering teweegbrengen. Daarnaast is het de wens van Fonds 21 om inzicht te krijgen in de impact van het fonds op dit thema als geheel: leidt het ondersteunen van educatieve projecten voor jongeren tot financieel gezonder gedrag? De opgedane kennis van dit onderzoek dient als managementinformatie voor het fonds en kan leiden tot het aanpassen en aanscherpen van het beleid op het thema ‘Omgaan met Geld’. Inzichten uit dit onderzoek kunnen lessen opleveren over de wijze waarop leerdoelen bij jongeren het beste behaald kunnen worden.

Onderzoeksopzet

Op basis van deskresearch en in samenspraak met Nibud, Fonds 21 en de betrokken educatieve projectorganisaties is een vragenlijst opgesteld die de basis vormt van dit onderzoek. Binnen elk project zijn een aantal klassen geselecteerd waarvan de leerlingen werden gevraagd de vragenlijst voor en na deelname aan het project in te vullen. De steekproef die dit heeft opgeleverd bestaat uit 993 jongeren tussen de 12 en 30 jaar. Met het huidige evaluatie-model – een voor- en nameting design – is het mogelijk om veranderingen tussen de start en het afronden van een project te meten. De evaluatie van de projecten onder het thema “Omgaan met Geld” is uitgewerkt aan de hand van een reeks onderzoeksvragen die samen de volgende hoofdvraag beantwoorden:

¹ (Van Heijst & Verhagen, 2009); (Westhof & De Ruig, 2015)

In hoeverre is er sprake van een gat in financieel inzicht en gedrag onder jongeren tussen 12 en 30 jaar, wat voor profiel(en) hebben deze jongeren, en in hoeverre helpen de educatieve projecten dit inzicht te verbeteren en zo een bijdrage te leveren aan de zelfredzaamheid en participatie van jongeren aan de samenleving?

Aan het onderzoek hebben vijf projecten deelgenomen met een concrete interventie gericht op jongeren en schulden. De projecten richten zich allemaal op jongeren maar specificeren zich daarin op verschillende groepen wat betreft leeftijd en sociaal-economische status. De steekproef waarop dit onderzoek is gebaseerd bestaat uit 993 jongeren tussen de 12 en 30 jaar.

Resultaten en bevindingen

Allereerst is er een nulmeting uitgevoerd. Deze biedt inzichten in de mate waarin jongeren inzicht hebben in hun omgang met geld en hun daadwerkelijke financiële vaardigheden. Daarnaast geeft het verschillen weer tussen jongeren uit verschillende leeftijds- en onderwijscategorieën. De analyse op basis van de nulmeting geeft een aantal inzichten:

- Minderjarigen overschatten zichzelf in hoe goed ze met geld kunnen omgaan.
- Veel jongeren lenen en onderzoek vanuit het Nibud geeft hierin een toenemende trend weer.
- De meeste jongeren geven aan het belang van sparen in te zien maar veel jongeren lijken moeite te hebben dit te vertalen naar actief spaargedrag.
- Ouders spelen een bijzonder belangrijke rol in de omgang van jongeren met geld.
- Jongeren zijn gevoelig voor (negatieve) omgevingsinvloeden, zoals peer pressure en impulsaankopen door marketing en reclame.

Vervolgens is er een kwalitatieve analyse uitgevoerd waarin jongeren aangaven in hoeverre ze zelf verandering ervaren in hun gedrag evenals in de mate waarin ze meer zijn gaan nadenken voordat ze geld uitgeven door het project. Bijna een derde (29%) van de ondervraagde deelnemers geeft aan meer te zijn gaan nadenken voordat ze geld uitgeven en/of anders om te gaan met geld. Op basis van een tekstanalyse konden de opgedane inzichten van jongeren worden geïdentificeerd, welke bestaan uit:

- Nadenken voor je koopt en wat je koopt
- Het gevaar inzien van lenen of rood staan
- Het belang inzien van sparen
- Bewustzijn over de rol van geld in sociale status en groepsdruk
- Toename in financiële competenties zoals budgetteren en leren over verzekeringen

De kwalitatieve data zijn getrianguleerd met kwantitatieve data om de aanwezigheid en de grootte van de effecten met een grotere mate van zekerheid vast te stellen. Hierbij zijn vijftien indicatoren op een vijftal domeinen geanalyseerd, dit zijn (1) reflectie op eigen omgang met geld, (2) positieve mening over sparen, (3) mate van bewustzijn over risico's van lenen, (4) financiële competenties en (5) invloed van de omgeving (zelfvertrouwen en imago en verleidingen de baas blijven). Op 11 van de 15 indicatoren is een significant effect gevonden, verspreid over de vijf domeinen:

- Het portfolio leidt tot een uiteenlopend scala aan effecten op kennis en competenties, van spaargedrag tot een toename in financiële competenties.
- Het portfolio laat ook effecten zien op sociaal-emotionele uitkomsten, zoals een toename in het bewustzijn van persoonlijke verleidingen en een afname in geldzorgen.
- Een onverwachte uitkomst is dat de projecten ook zorgen voor een toename in lenen onder de doelgroep.

Uit de analyse blijkt ook dat deelnemers die vanuit huis leren over omgaan met geld meer vooruitgang maken in verschillende domeinen en meer uit hun deelname aan de projecten halen dan jongeren die vanuit huis niet worden ondersteund. Daarnaast halen jongvolwassenen (18+ jarigen) beduidend andere lessen uit de projecten dan minderjarigen. Geld vervult bij minderjarigen en jongvolwassenen een andere rol in hun leven. Voor minderjarigen gaat geld over het mogelijk maken om erbij te horen (denk aan uitgaven in de horeca, naar feestjes gaan etc.), terwijl voor jongvolwassenen geld een middel is om te voorzien in basisbehoeften.

Conclusies en aanbevelingen

Uit de resultaten vloeien een aantal conclusies en aanbevelingen voort.

Conclusies:

- 1. Buitenschoolse projecten lijken effectiever, omdat ze meer gemotiveerde jongeren aantrekken.** In tegenstelling tot binnen schoolse projecten, die een verplicht karakter hebben, is deelname aan buitenschoolse projecten op vrijwillige basis. Dit betekent dat jongeren enige mate van motivatie moeten hebben om hieraan deel te nemen. Daarnaast is het mogelijk dat er op buitenschools onderwijs een specifiekere doelgroep is en het project daarom meer op maat is voor hun behoeften.
- 2. De duur en intensiteit van projecten is bepalend voor de effectiviteit:** Veel projecten in het portfolio trachten met veelal kortlopende projecten een lacune in het standaard schoolcurriculum te vullen. Dit leidt tot veelzijdige maar kleine effecten. Door de korte duur van de meeste projecten is het onrealistisch om significante gedragsveranderingen in jongeren te verwachten.
- 3. De rol van ouders in financiële opvoeding is groot.** Uit dit en ander onderzoek blijkt de rol die ouders spelen in de ontwikkeling van financieel inzicht van jongeren van groot belang is. Sommige projecten gaan daarom niet alleen in gesprek met jongeren maar ook met hun ouders. Dit onderzoek laat zien dat deelnemers die thuis actief worden ondersteund in hun financiële ontwikkeling meer effecten ondervinden uit de projecten dan jongeren die deze ondersteuning vanuit huis niet hebben.
- 4. Meer kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen in de omgang met geld kan leiden tot onbedoelde negatieve effecten.** Een verrassende en tegelijkertijd enigszins zorgwekkende uitkomst van dit onderzoek, is dat het onderzoek een indicatie geeft dat een deel van de jongeren gedurende deelname aan de projecten meer gaat lenen en dus risicovoller gedrag vertoont. Hoewel dit soms gepaard gaat met beter nadenken over hoe ze de lening gaan terugbetalen, is dat niet altijd het geval. Om dit effect volledig terug te kunnen voeren op de verschillende interventies van de projecten is een sterker evaluatiedesign nodig dat ook alle externe invloeden eruit filtert - het hard maken van deze uitkomst behoeft daarom meer onderzoek.

Aanbevelingen:

Aanbeveling 1: Het opstellen van criteria waaraan projecten moeten voldoen helpt de effectiviteit van het portfolio te vergroten. Als fonds is het mogelijk door middel van relatief kleine stappen de impact return van een portfolio te verhogen. Dit kan onder meer door een aantal criteria op te stellen waaraan nieuwe aanvragen in het domein "Omgaan met Geld" moeten voldoen. De conclusies uit dit onderzoek kunnen dienen als input voor het opstellen van dergelijke criteria. Zo kan naast de doelstelling worden gevraagd of het gaat om een buiten- of binnen schools project, de mate van focus op een specifieke doelgroep, de schaal van het project, de mate van wetenschappelijke onderbouwing in de methodes die het hanteert en de mate waarin projecten de rol van ouders meenemen. Dit kan leiden tot een selectiemechanisme dat de projecten met het grootste impactpotentieel uitkiest om te financieren.

Aanbeveling 2: Steun projecten die zich richten op ouders, of op jongeren die geen financiële opvoeding vanuit huis krijgen. De rol van ouders is enorm groot als het gaat om hoe jongeren omgaan met geld. Jongeren die van huis uit geen ondersteuning, kennis of vaardigheden meekrijgen hebben projecten zoals in dit portfolio harder nodig dan jongeren die wel van huis uit wordt geleerd hoe ze moeten omgaan met geld. Daarom is het belangrijk dat projecten ofwel gericht een doelgroep selecteren die geen steun uit huis krijgt, ofwel ouders bij hun interventies betrekken, eventueel in samenwerking met scholen.

Aanbeveling 3: Steun projecten die zowel op "hard" skills als op "soft" skills inzetten. Uit een meta-onderzoek van 168 effectstudies blijkt dat wanneer financieel educatieve projecten zich enkel richten op kennisoverdracht (hard skills), deze niet tot gedragsverandering leiden.² Wanneer er echter ook aandacht is voor non-cognitieve skills zoals zelfcontrole, motivatie en self-efficacy (soft skills) leidt dit tot meer gedragsverandering.³ Zo laat onderzoek zien dat gebrek aan gewetensvolheid, stressbestendigheid, inhibitie en doorzettingsvermogen ("grit") voorspellers zijn van financiële kwetsbaarheid. Wanneer personen deze skills wel hebben leidt dat tot meer sparen en minder schulden.

Aanbeveling 4: Het is belangrijk de mate van wetenschappelijke onderbouwing van een project in ogenschouw te nemen: De geëvalueerde projecten maken bijna allemaal gebruik van peer educators als primaire trainers. In sommige projecten krijgen deze peer educator jongeren tevens een aparte training aangereikt alvorens ze voor de groep gaan staan. Andere projecten zijn ontwikkeld in co-creatie met bijvoorbeeld beleidsmakers, onderwijsexperts, onderzoekers en jongeren zelf. Het is niet mogelijk op basis van dit onderzoek de pure invloed van een wetenschappelijke fundering te destilleren. Desalniettemin zijn er verschillen in de mate waarin projecten hun methodiek en leerstof hebben gebaseerd op wetenschappelijke inzichten, en evaluaties naar soortgelijke projecten laten zien dat meer innovatieve, op ervaring gebaseerde projecten effectiever zijn dan meer traditionele methodes zoals gastlessen en colleges.

² (Fernandes, Lunch, & Netemeyer, 2014)

³ (OECD, 2018)

Aanbeveling 5: Stimuleer projecten integraal te werk te gaan door samenwerking met scholen en gemeenten. Een aantal projecten streeft ernaar structurele samenwerkingen aan te gaan met scholen en gemeenten. Sommige projecten werken samen met docenten om de zorgstructuur van de school aan te laten sluiten bij concrete hulpvragen van leerlingen. De literatuur laat zien dat een integrale aanpak met name bij jongeren die reeds geldproblemen hebben of in een risicogroep vallen, beter werkt dan een eenmalige geïsoleerde interventie.⁴ Andere projecten stemmen bij gemeenten af hoe ze de gemeente kunnen helpen hun preventie doelstellingen te bereiken. Dit zijn voorbeelden van het werken aan een integrale aanpak die mogelijk noodzakelijk is voor het behalen van langetermijneffecten.

⁴ (Nibud, 2016)

1. Inleiding

1.1 Aanleiding onderzoek

Fonds 21 ondersteunt projecten en initiatieven binnen de pijlers Kunst & Cultuur en Jongeren & Maatschappij. Fonds 21 beoogt met de projecten onder de pijler Jongeren & Maatschappij een impact te maken op de zelfredzaamheid van jongeren in Nederland. Daarnaast biedt Fonds 21 wisselende programmaringelingen die gericht zijn op actuele thema's. Het jaarlijkse donatie budget bedraagt €10 miljoen en wordt beschikbaar gesteld door Stichting Beheer SNS REAAL. Hiervan is €2,5 miljoen beschikbaar voor Jongeren & Maatschappij. Naast een minimale geld toekenning van €10.000 per project, ondersteunt het fonds ook door op te treden als betrokken partner en adviseur.

De vraag die al een aantal jaren speelt bij Fonds 21 gaat over of, en zo ja hoeveel, maatschappelijke impact er wordt gecreëerd door de projecten die zij ondersteunen, iets waar Fonds 21 tot op heden onvoldoende zicht op heeft. Op dit moment wordt er een projectadministratie bijgehouden waarin de toekenning, de begroting, het plan en het advies inzake toekenning van het geldbedrag zijn opgenomen (opgeslagen in een digitaal dossier). Na afloop van een project wordt door de projecten zelf een evaluatierapport geschreven, welke toegevoegd kan worden aan de projectadministratie. Dit maakt dat projectadviseurs na afloop van een project kunnen terugzoeken in deze documenten wat er vooraf is afgesproken en in hoeverre dit is bereikt. Echter, dit zegt nog weinig over de behaalde impact op zowel project- als portfolio niveau.

Fonds 21 heeft in 2016 het meten van impact tot een speerpunt gemaakt, door samen met het Erasmus Center for Strategic Philanthropy (ECSP) een aantal sessies te organiseren om de impact logica van het fonds verder te onderbouwen. De output van dit proces vormde een goede eerste aanzet voor de verdere implementatie van impact management binnen Fonds 21. Om in 2017 een eerste concrete stap te maken op de implementatie van impact management, heeft Fonds 21 Sinzer betrokken om een externe impactmeting uit te voeren voor een aantal projecten die gericht zijn op het stimuleren van financiële geletterdheid onder jongeren. Het doel van deze samenwerking is te onderzoeken in hoeverre de projecten een verandering creëren in het leven van de jongeren. Hierbij kan tevens geleerd worden wat de werkzame elementen uit deze projecten zijn die de veranderingen teweegbrengen. Daarnaast is het de wens van Fonds 21 om inzicht te krijgen in de impact van het fonds op dit thema als geheel: leidt het ondersteunen van educatieve projecten voor jongeren tot financieel gezonder gedrag?

1.2 Doelstelling onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om de impact die Fonds 21 creëert met een aantal projecten uit hun portfolio binnen het thema 'Omgaan met Geld' in kaart te brengen. De opgedane kennis van dit onderzoek dient als managementinformatie voor het fonds en om samen met projecten op dit thema te leren meer impact te maken. Inzichten uit dit onderzoek kunnen lessen opleveren over de wijze waarop leerdoelen bij jongeren het beste behaald kunnen worden. Zo kunnen de inzichten uit dit onderzoek gebruikt worden om te leren over de effectiviteit van gefinancierde projecten in het creëren van verandering. Hiermee doen adviseurs van Fonds 21 meer inhoudelijke kennis en ervaring op over verschillende effectieve interventiestrategieën per thema. Deze kennis kan vervolgens weer worden gedeeld met (nieuwe) projecten, door in de voor-, bespreek-, aanvraag-, monitor- en evaluatiefase zo mogelijk prikkelende vragen te stellen en organisaties te wijzen op blinde vlekken, mogelijkheden om impact te vergroten en risico's. Dit heeft ook tot doel om betrokken organisaties te stimuleren meer impact-gedreven te werken.

1.3 Anonimiseren van de projecten

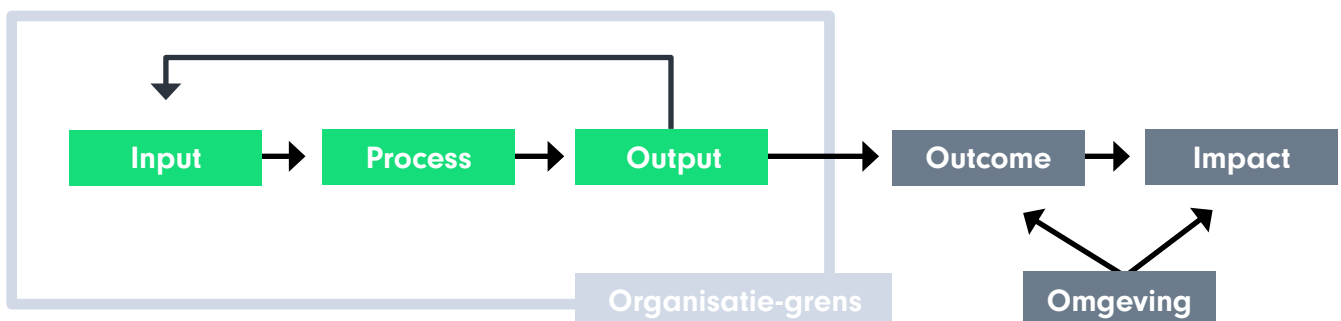
Voor deze publieksversie van het rapport zijn de deelnemende projecten geanonimiseerd. Hierdoor zijn de gevonden effecten niet te herleiden tot specifieke projecten, maar kunnen wel de algemene lessen worden gedeeld.

1.4 Opzet onderzoek

Organisaties besteden hun middelen aan verschillende activiteiten. In impact-jargon noemt men deze respectievelijk *inputs* en *outputs* (zie figuur 1.1). Als een organisatie wil weten of ze effectief te werk gaan is een eerste vraag in hoeverre ze al hun activiteiten goed hebben uitgevoerd. Echter, als dit het geval is betekent dat niet automatisch dat de daarmee beoogde doelen ook zijn behaald. In het geval van projecten over het bevorderen van financiële geletterdheid onder jongeren is de uiteindelijke vraag in hoeverre deelnemers veranderingen ervaren op het gebied van kennis, vaardigheden en ervaringen omtrent geldgebruik. Dit noemt men *outcomes*, of effecten. In feite test en verheldert deze stap de aanname dat de activiteiten zich vertalen naar positieve veranderingen.

Om te bepalen in hoeverre deze veranderingen daadwerkelijk aan de activiteiten zijn toe te schrijven is het van belang rekening te houden met de omgeving of context: dat wat er zou zijn gebeurd als de jongeren niet hadden deelgenomen aan de projecten. Deze laatste stap maakt van de *outcome* een impact-claim. Van deze veranderingen kan de organisatie zeggen dat zij die hebben bewerkstelligd. Dit geeft enerzijds een validering van het bestaansrecht van de organisatie en biedt anderzijds inzicht in wat de werkzame bestanddelen van de activiteiten van de organisatie zijn, om daarvan te leren en erop verder te bouwen.

Figuur 1.1. Logic model impact

Op basis van deskresearch en in samenspraak met Nibud, Fonds 21 en de betrokken educatieve projectorganisaties is een vragenlijst opgesteld die de basis vormt van dit onderzoek. De vragenlijst is tevens voorgelegd aan een aantal jongeren in een focusgroep om de kwaliteit en bruikbaarheid van de vragenlijst te valideren. De deelnemers zijn gevraagd naar aspecten die in het project aan bod komen, zoals hun omgang met geld, houding ten opzichte van geld lenen en sparen, groepsdruk en imago.

Binnen elk project zijn een aantal klassen geselecteerd waarvan de leerlingen werden gevraagd de vragenlijst voor en na deelname aan het project in te vullen. De steekproef die hieruit volgt is een zo genaamd '*convenience sample*', waarvan de resultaten een goede indicatie geven van de totale deelnemerspopulatie van de projecten. Van tevoren is een steekproefcalculatie uitgevoerd dat een beoogd aantal respondenten per project oplevert. Dit aantal borgt de onderlinge verschillen binnen de deelnemerspopulatie. Twee van de deelnemende projecten hebben de benodigde steekproefgrootte gehaald. Dit houdt in dat de representativiteit van de andere projecten niet kan worden gegarandeerd. Vragenlijsten zijn op papier ingevuld aangezien deelnemende scholen vanuit privacy-oogpunt veelal geen toestemming gaven e-mailadressen van leerlingen te delen.

Tabel 1.1. Steekproefgrootte en project-deelnemers, per project

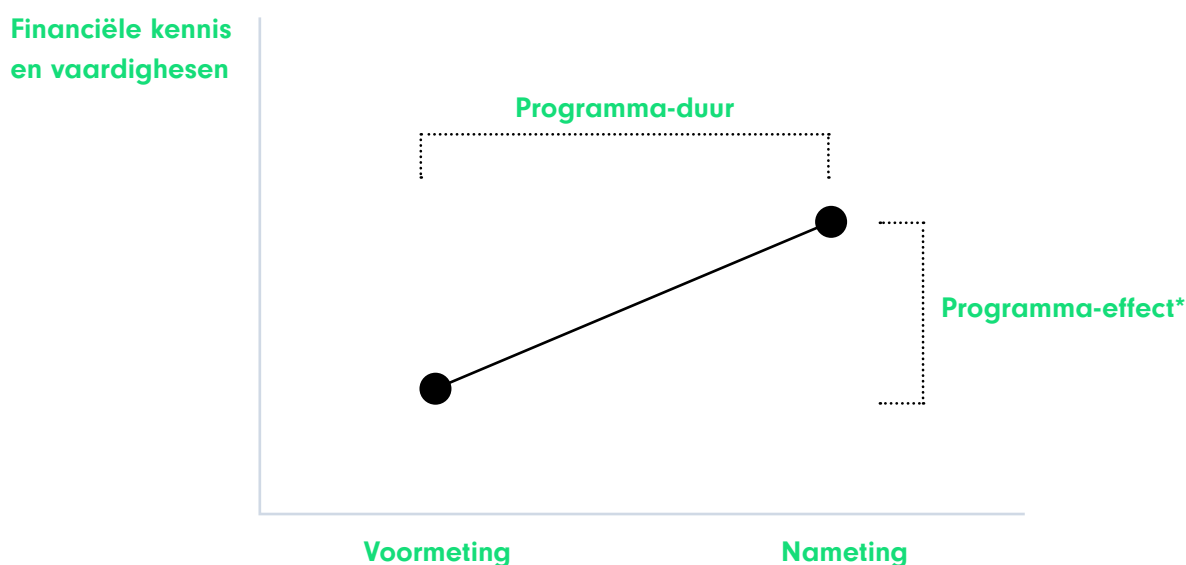
Project	Beoogde steekproefgrootte	Steekproefgrootte	Deelnemerspopulatie
Project A*	100	61	1.000 – 2.000
Project B*	400	303	> 2.000
Project C*	100	105	< 1.000
Project D*	400	492	> 2.000
Project E*	400	89	1.000 – 2.000
Totaal	1.400	1.050	60.000

Toelichting:* door te lage steekproefgrootte ten opzichte van de deelnemerspopulatie kan niet worden aangenomen dat deze steekproeven een representatieve afspiegeling vormen ten opzichte van de deelnemerspopulatie.

Veel van de vragenlijsten in dit onderzoek zijn door respondenten onvolledig ingevuld. Bij een groot aantal geretourneerde vragenlijsten mist data, waarbij op veel vragen ongeveer een kwart van de responses mist. Het kan zijn dat jongeren er bewust voor kozen vragen over te slaan, bijvoorbeeld uit tijdgebrek, schaamte, sociaal wenselijkheid of uit privacy gevoeligheid. Verklaringen voor de motivatie om de vragenlijst niet volledig in te vullen blijven echter gebaseerd op aannames omdat er geen nader onderzoek is uitgevoerd inzake de non-response. De ontbrekende data heeft consequenties voor het onderzoek, het kan de resultaten potentieel sterk vertekenen. De resultaten van de data-analyse zouden bijvoorbeeld veel positiever kunnen uitvallen dan dat het geval zou zijn als de jongeren wel alle vragen zouden hebben ingevuld. Daarom is er een statistische correctie uitgevoerd om te corrigeren voor de missende data. Middels deze statistische correctie zijn voor de deelnemende jongeren plausibele schattingen gemaakt op de door hen overgeslagen vragen. De correctie maakt de resultaten statistisch betrouwbaarder maar tevens ook conservatiever. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat de effecten uit de dataset door deze correctie mogelijk kleiner lijken dan ze in werkelijkheid zijn. In de appendix worden de missende responsanalyse en de daaropvolgende uitgevoerde correctie in meer detail beschreven.

Middels een voor- en nameting – een *pretest* posttest design – is het mogelijk om veranderingen tussen de start en het afronden van een project te meten (zie figuur 1.2). Omdat veranderingen ook van buiten een project kunnen komen, bijvoorbeeld als een jongere een documentaire over schulden op *Youtube* kijkt tijdens zijn deelname aan het project, is het zaak deze invloeden van buiten het project zo goed mogelijk eruit te filteren zodat enkel veranderingen door toedoen van het project overblijven (de impact-claim). Dit is bijvoorbeeld mogelijk door het toevoegen van een controlegroep aan het evaluatiemodel. Echter, omdat de duur van meeste projecten tussen een week en een paar maanden ligt zijn invloeden van buitenaf naar schatting gering. Om die reden bezit het huidige evaluatie-model een balans tussen statistische robuustheid en kosteneffectiviteit.

Figuur 1.2. Pretest Posttest evaluatiemodel

Toelichting: Doordat veranderingen tussen de voor- en nameting ook kunnen plaatsvinden door andere factoren dan het project alleen is er gebruik is er een matrix van controlevariabelen aan het evaluatie-model toegevoegd. Deze variabelen zijn geslacht, leeftijd, onderwijsniveau, het hebben van een bankrekening, de inkomensbronnen en de mate van ouderlijke ondersteuning. Het uiteindelijke project-effect filtert deze niet-project invloeden eruit.

Statistisch gezien mondt dit design uit in een reeks logistische regressies met de volgende specificatie (1):

$$effect_i = \epsilon_{nameting_i} + \epsilon_{controle_1_i} + \epsilon + \dots + \epsilon_{controle_{ni}} + \epsilon E_i \quad (1)$$

waarbij $effect_i$ een binaire afhankelijke variabele is voor één van de geëvalueerde project-uitkomsten, waarbij 1 aanwezigheid en 0 afwezigheid van de uitkomst inhoudt. Omdat de meeste variabelen bestaan uit Likert Scales met 4 antwoordcategorieën – van helemaal oneens tot aan helemaal eens – zijn deze gehercodeerd zodat helemaal oneens en oneens samenvallen (afwezigheid uitkomst) en eens en helemaal eens samenvallen (aanwezigheid uitkomst). Dit is de meest efficiënte manier om verandering te meten, daar de interesse ligt in een verandering van oneens naar eens. $nameting_i$ is een onafhankelijke variabele waarvan de coëfficiënt het project-effect aanduidt, deze coëfficiënt duidt het verschil aan in de uitkomst tussen de voor- en nameting. $controle_1_i + \epsilon + \dots + \epsilon_{controle_{ni}}$ staat voor een reeks controle variabelen die verschillen tussen respondenten eruit filteren. E_i is de error term.

1.5 Onderzoeksvragen

De evaluatie van de projecten onder het thema “Omgaan met Geld” is uitgewerkt aan de hand van een reeks onderzoeksvragen die samen de volgende hoofdvraag beantwoorden:

“
In hoeverre is er sprake van een gat in financieel inzicht en gedrag onder jongeren tussen 12 en 30 jaar, wat voor profiel(en) hebben deze jongeren, en in hoeverre helpen de educatieve projecten dit inzicht te verbeteren en zo een bijdrage te leveren aan de zelfredzaamheid en participatie van jongeren aan de samenleving?
”

Die hoofdvraag is opgesplitst in drie deelvragen die per sectie in het rapport wordt geanalyseerd en beantwoord:

- 1) **Nulmeting:** In hoeverre is er sprake van een gat in financieel inzicht en gedrag onder de doelgroep van deelnemende projecten; jongeren tussen 12 en 30 jaar en wat voor profiel(en) hebben deze jongeren?
- 2) **Effectmeting op basis van nulmeting en nameting:** In hoeverre helpen de projecten het financieel inzicht en gedrag van jongeren te verbeteren?
- 3) **Effectmeting opgesplitst op project-niveau:** Wat zijn de effecten op financieel inzicht en gedrag onder jongeren per project? Welke projecten werken het best? Wat zijn de eigenschappen van de meest succesvolle projecten?

1.6 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk wordt het maatschappelijk probleem rondom jongeren en geld verder toegelicht. In hoofdstuk 3 worden de deelnemende projecten omschreven aan de hand van een aantal kernelementen. Hoofdstuk 4 richt zich op de resultaten van de nulmeting van het onderzoek; wat weten we over de omgang van jongeren met geld? Hoofdstuk 5 gaat in op de effecten die optreden als gevolg van de projecten in dit onderzoek. In hoofdstuk 6 worden de verschillen in effecten op basis van werkzame bestanddelen geanalyseerd en toegelicht en in hoofdstuk 7 wordt het onderzoek samengevat in een aantal conclusies en aanbevelingen.

2. Jongeren en geld, het maatschappelijk probleem

De laatste jaren blijkt uit verschillende onderzoeken dat veel Nederlandse jongeren niet goed omgaan met geld en al op jonge leeftijd betalingsachterstanden of schulden hebben⁵. Geschat wordt dat ongeveer de helft van jongeren tussen 18 en 27 jaar in schuld heeft gehad in het afgelopen jaar.⁶ Bij 1 op de 6 van deze jongeren gaat het om een risicovolle schuldsituatie of betalingsachterstand. Uit onderzoek blijkt dat bijna een derde van jongvolwassenen een lening heeft.⁷ Dit zijn vooral leningen bij Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) en leningen bij ouders, maar in 3% van gevallen gaat het om een persoonlijke lening bij een financiële instelling.

5 (Van Heijst & Verhagen, 2009); (Westhof & De Ruig, 2015)

6 (Westhof & De Ruig, 2015)

7 (Westhof & De Ruig, 2015)

Onderzoek van het Nibud in 2015 laat zien dat 1 op de 5 mbo'ers geld heeft geleend bij anderen (formeel en informeel) of bij DUO, met een gemiddelde lening van ongeveer €3.500.⁸ Dit is een stijging vergeleken met 2011 toen jongeren leenden voor gemiddeld €1.250. Daarnaast betaalt een kwart van jongeren in Nederland een lening wel eens niet op tijd terug, waarvan de helft om financiële redenen.⁹ Hierbij gaat het meestal om achterstallige rekeningen op de ziektekostenverzekering, de telefoonrekening, online bestelde aankopen en hypotheek of huur. Naarmate jongeren ouder worden komen ze vaker geld te kort, vooral als jongeren op zichzelf gaan wonen en financieel zelfstandig worden neemt het aantal schulden toe.

Het hebben van schulden kan jongeren belemmeren een toekomst op te bouwen. Zo blijkt uit onderzoek dat jongeren met schulden meer stress, spanning en isolement ervaren en minder tijd besteden aan hun opleiding. Jongeren met schulden zijn vaker afwezig bij lessen op school, zijn moe door bijbaantjes of stoppen zelfs helemaal met school om meer te kunnen werken.¹⁰ Uit onderzoek blijkt dat een samenspel van individuele kenmerken (bijv. gebrekkige financiële vaardigheden, jeugdige overmoed), gezinskenmerken (vaak afkomstig uit gezinnen met schulden en/of (g)eenoudergezinnen) en groepskenmerken (uitgaansgedrag, de juiste kleding en accessoires willen hebben) zorgt voor schulden bij het volwassen worden.¹¹

Leren omgaan met geld vereist de juiste kennis, houding en vaardigheden. Jongeren blijken vaak niet goed te weten hoe zij in het dagelijks leven met geld moeten omgaan. Het onderwerp heeft geen vaste plek binnen het standaard-curriculum van het onderwijs, zowel op voortgezet onderwijs als middelbaar beroepsonderwijs. Hierdoor krijgen jongeren geen vaste basis mee op het gebied van kennis en vaardigheden over geld. Geacht wordt dat ze deze basis van hun ouders meekrijgen, echter zijn ouders om diverse redenen niet altijd in staat dit te doen. Daarnaast laten bovenstaande cijfers zien dat de financiële ontwikkeling van veel jongeren niet voldoende is om betalingsachterstanden en schulden te voorkomen.

Om deze redenen heeft Fonds 21 het thema "Omgaan met Geld" benoemd waaronder zij projecten steunt die de kennis en vaardigheden van jongeren ten aanzien van (eigen) financiën vergroot, zowel in preventief opzicht (jongeren zonder schulden) als curatief (jongeren die reeds schulden hebben). Met name het financieren van preventieve projecten zijn gericht op het vullen van de huidige lacune in het onderwijs en jongeren een stevige financiële basis mee te geven.

8 (Van der Schors & Van der Werd, 2014)

9 (Westhof & De Ruig, 2015)

10 (Van der Schors & Van der Werd, 2014)

11 (Barendregt & Rodenburg, 2013)

3. Deelnemende projecten in het onderzoek

Aan dit onderzoek hebben vijf projecten deelgenomen met een interventie gericht op jongeren en hun financiële geletterdheid. De beschrijving van de projecten is vanuit oogpunt op anonimiteit veralgemeend. De projecten onderscheiden zich van elkaar op basis van een aantal kenmerken, zoals de doelgroep waarop zij zich richten, de lengte en intensiteit van de interventie, een binnen- of buitenschools karakter en het wel of niet betrekken van ouders. Bij de selectie van de projecten is er rekening gehouden met het meenemen van een verscheidenheid aan interventies waardoor interessante vergelijkingen mogelijk zijn.

Hieronder volgt een kort overzicht van de vijf projecten en hun belangrijkste kenmerken.

3.1 Project A

- **Doel:** Bevorderen van financieel bewustzijn en zelfredzaamheid bij jongeren.
- **Doelgroep:** Minderjarige jongeren met een verhoogd risico op financiële problemen.
- **Buiten- of binnen schools:** Buitenschools.
- **Schaal:** Klein. Het project bereikt jaarlijks een paar honderd jongeren.
- **Lengte en intensiteit:** Langer-durend.
- **Ouders worden betrokken ja/nee:** Ja.

3.2 Project B

- **Doel:** Preventie van armoede en schulden door het verhogen van financieel bewustzijn, weerbaarheid en kennis van omgaan met geld.
- **Doelgroep:** Jongeren op het VMBO en MBO, zowel jongeren die risicogedrag vertonen als jongeren met beginnende problematiek.
- **Buiten- of binnen schools:** Binnen schools.
- **Schaal:** Groot. Het project bereikt een paar duizend jongeren per jaar.
- **Lengte en intensiteit:** Kortdurend.
- **Ouders worden betrokken ja/nee:** Nee.

3.3 Project C

- **Doel:** Voorkomen van financiële problemen en het stimuleren van interculturele betrokkenheid tussen verschillende groepen.
- **Doelgroep:** Adolescenten en jongvolwassenen die opgroeien in maatschappelijk kwetsbare situaties zoals achterstandswijken.
- **Buiten- of binnen schools:** Buitenschools.
- **Schaal:** Klein. Het project bereikt een paar honderd jongeren per jaar.
- **Lengte en intensiteit:** Kortdurend.
- **Ouders worden betrokken ja/nee:** Nee.

3.4 Project D

- **Doel:** Onderwerpen als schulden bespreekbaar maken.
- **Doelgroep:** Minderjarigen in het voortgezet onderwijs, alsmede in de onderbouw van het ROC.
- **Buiten- of binnen schools:** Binnen schools.
- **Schaal:** Groot. Het project bereikt een paar duizend jongeren per jaar.
- **Lengte en intensiteit:** Kortdurend.
- **Ouders worden betrokken ja/nee:** Ja.

3.5 Project E

- **Doel:** Voorkomen en bestrijden van schulden bij VMBO-scholieren en MBO-studenten. Onderwerpen die aan bod komen zijn armoede, werkloosheid, criminaliteit en uitsluiting.
- **Doelgroep:** Minderjarigen op het VMBO en MBO.
- **Buiten- of binnen schools:** Buitenschools.
- **Schaal:** Klein. Het project bereikt een paar honderd jongeren per jaar.
- **Lengte en intensiteit:** Kortdurend.
- **Ouders worden betrokken ja/nee:** Nee.

4. De doelgroep: jongeren en hun omgang met geld

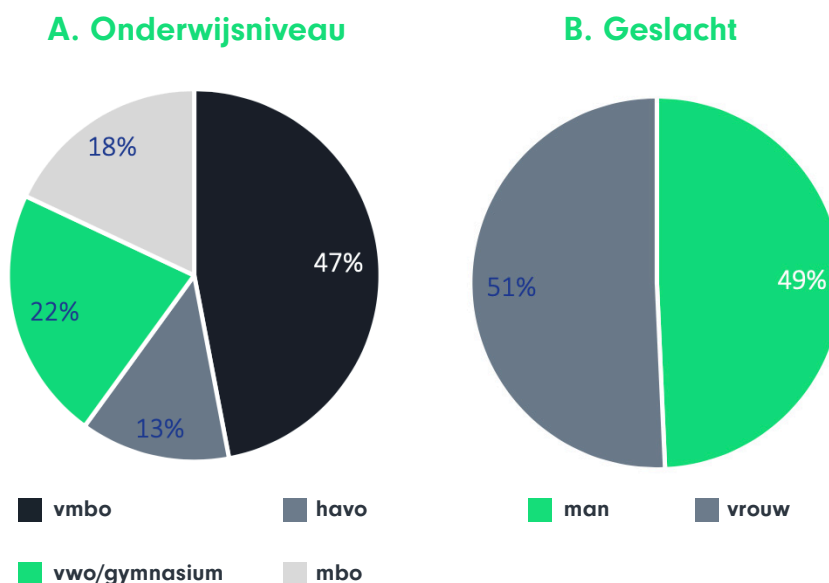
4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft een inzicht in de doelgroep en hun omgang met geld aan het begin van dit onderzoek. De volgende algemene onderzoeksvraag wordt beantwoord: In hoeverre is er sprake van een gat in financieel inzicht en gedrag onder jongeren? Daarnaast komen de volgende onderwerpen aan bod:

- Hoe bewust zijn jongeren in hun omgang met geld?
- Wat is het uitgavenpatroon, spaar- en leengedrag van jongeren?
- Wat zijn de financiële competenties die jongeren bezitten?
- Wat zijn de omgevingsfactoren die van invloed zijn op jongeren en hun geldgedrag?

De steekproef waarop dit onderzoek is gebaseerd bestaat uit 993 jongeren tussen de 12 en 30 jaar, waarvan de grootste groep in het voortgezet onderwijs zit (88%). De deelnemende jongeren komen van verschillende onderwijsniveaus: 47% van het vmbo, 13% van de havo, 22% van het vwo/gymnasium en 18% van het mbo. 50.7% van de respondenten zijn vrouw en 49.3% man. De projecten zijn sterk geclusterd in de Randstad, maar er zijn ook projecten actief in andere gemeenten in diverse delen van het land.

Figuur 4.1. Ondervraagde deelnemers aan de projecten, gesplitst op onderwijsniveau en geslacht

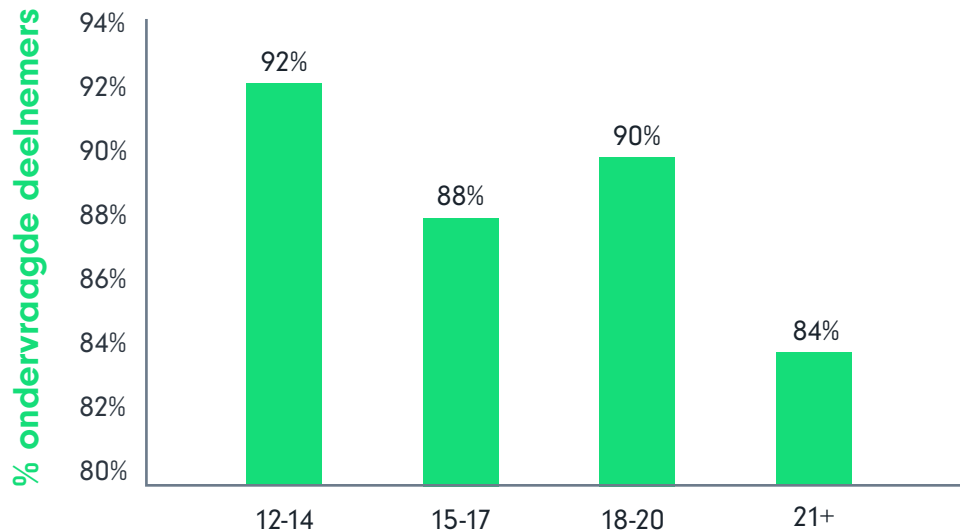

4.2 Bewustzijn over omgang met geld

Een belangrijke voorspeller van financieel gedrag is de mate waarin jongeren zicht hebben op hun eigen omgang met geld.¹² De ondervraagde jongeren in de nulmeting van dit onderzoek geven zichzelf gemiddeld een 7.4 op de vraag 'hoe goed kun jij omgaan met geld?', slechts 11% geeft zichzelf een onvoldoende. Realistischer financieel inzicht groeit naarmate jongeren ouder worden en meer te maken krijgen met financiële verantwoordelijkheden en beslissingen. Minderjarigen overschatten hun eigen vaardigheden vaker en vinden over het algemeen van zichzelf dat ze beter om kunnen gaan met geld dan jongvolwassenen en 21-plussers, die vaak al financieel op eigen benen staat. Figuur 4.2 laat zien dat ongeveer 92% van 12-14-jarigen zichzelf een voldoende geeft op de vraag hoe goed ze kunnen omgaan met geld, vergeleken met 84% van 21-plussers.

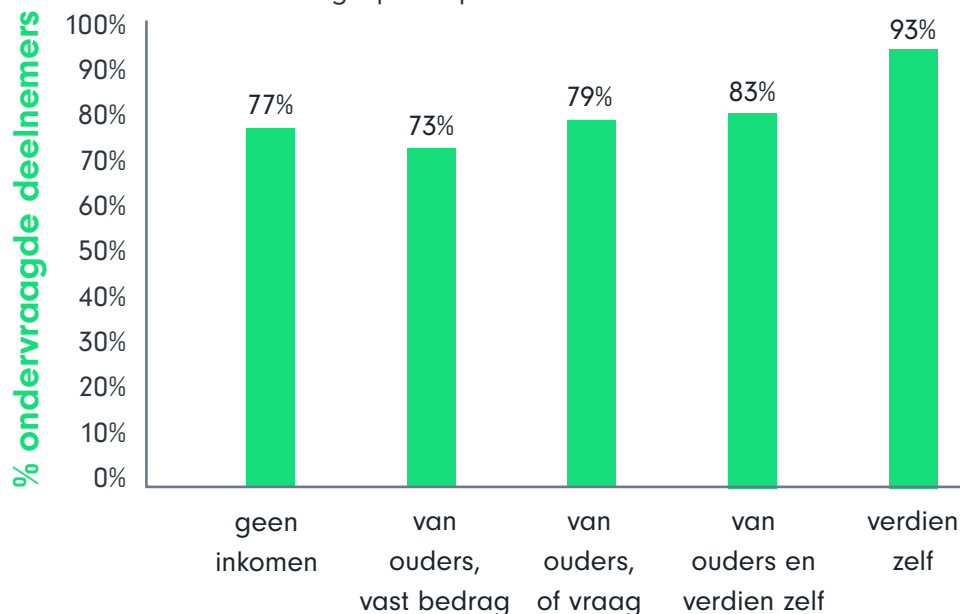
¹² (OECD, Improving financial education effectiveness through behavioural economics., 2013)

Figuur 4.2. Percentage jongeren dat zichzelf een voldoende geeft op omgang met geld, gesplitst op leeftijdscategorie

Leeftijd zegt niet alleen iets over een groter begrip omtrent geldzaken, maar ook over de mate waarin jongeren financieel op eigen benen staan. Jongeren die al vroeg zelf geld (moeten) verdienen zijn zelfstandiger, ze hebben een hogere mate van financieel zelfinzicht en denken vaker na over hoe ze met geld omgaan, dan jongeren die alleen zakgeld ontvangen van hun ouders (zie figuur 4.3).

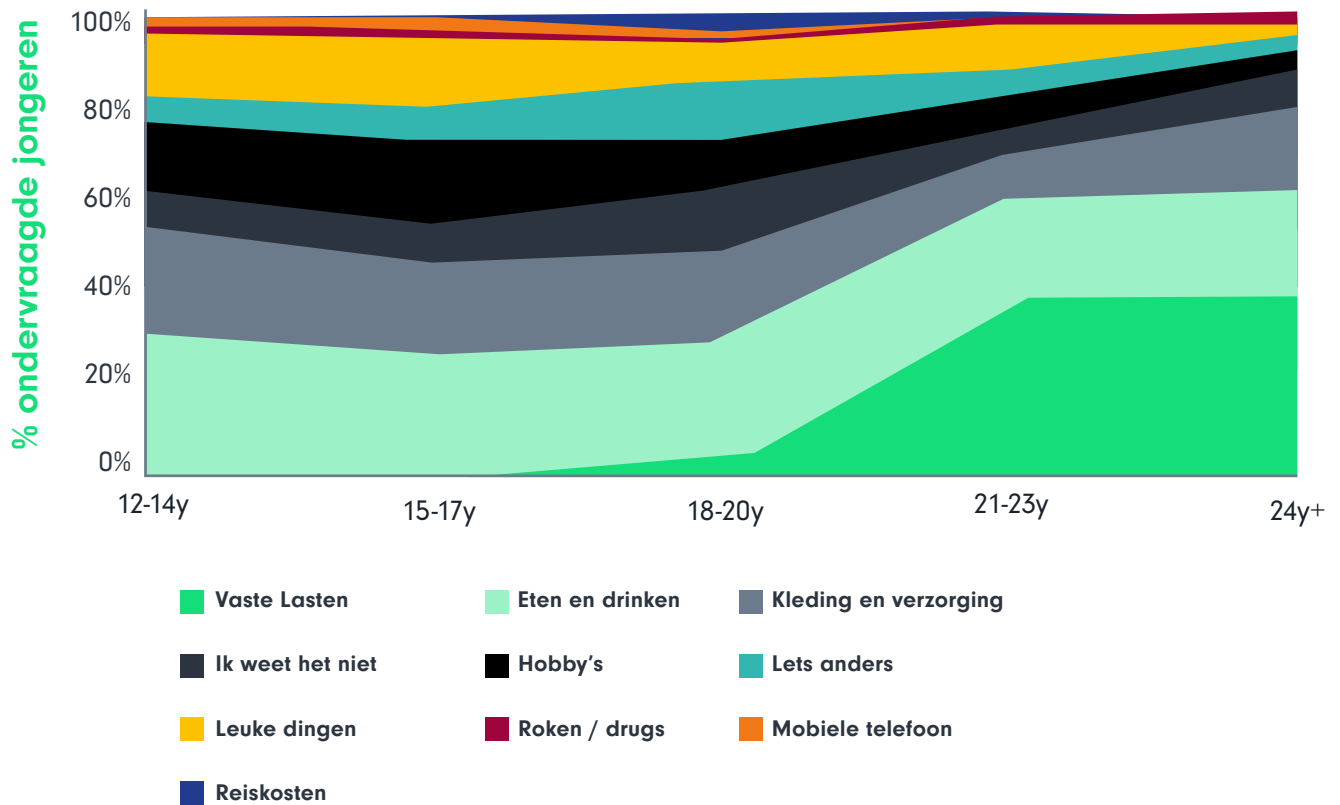
Figuur 4.3. Percentage jongeren dat wel eens nadenkt over hoe goed ze met geld kunnen omgaan, gesplitst op soort inkomen

4.3 Uitgavenpatronen van jongeren

Jongeren zijn een heterogene doelgroep, en verschillen in hun ontwikkelingsstadia. Een adolescent van 12 jaar staat op een ander punt in haar leven dan een volwassen vrouw van 25. Dit is ook terug te zien in de uitgavenpatronen van jongeren (zie figuur 4.4). Adolescenten geven in verhouding veel uit aan hobby's, uitgaan en naar de bioscoop gaan. Dit patroon verschuift geleidelijk naar uitgaven aan vaste lasten, zoals huur en bijvoorbeeld een maandelijkse ziektekostenpremie. De groep van 15 tot en met 17-jarigen laat een interessant uitgave patroon zien. Gemiddeld besteedt deze groep 2.1% van hun uitgaven aan sigaretten en softdrugs, ongeveer twee en een half keer zoveel als de andere leeftijdsgroepen. Hetzelfde geldt voor uitgaven aan mobiele telefoons en abonnementen waar 15 tot en met 17-jarigen bijna 3x zo veel aan besteden als de andere leeftijdsgroepen.

Figuur 4.4. Uitgavenpatroon, gesplitst op leeftijdscategorie

4.4 Lenen

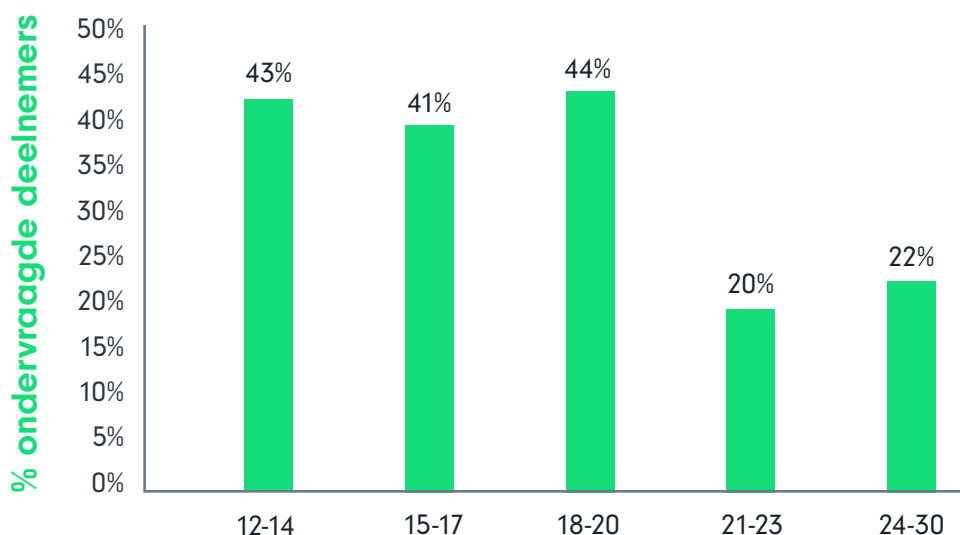
“Wat kun je doen om ervoor te zorgen dat je niet rood staat of geld moet lenen?
Sparen tot je het bedrag echt hebt.”

- respondent onderzoek Omgaan met Geld

Van de ondervraagde deelnemers aan de projecten leent minder dan de helft (41%) nooit geld. Voor 12 tot en met 14-jarigen zegt 43% nooit te lenen. De grootste groep die leent zijn 21 tot en met 23-jarigen. Van hen geeft 80% aan wel eens te lenen. Van de ondervraagde jongeren lenen meisjes 1.3x vaker geld dan jongens. Dit verschil is ongeacht leeftijd, opleidingsniveau en bron van inkomen en is in lijn met onderzoek van het Nibud waarin meisjes vaker aangeven dat ze regelmatig geld te kort komen en dat vaker als een probleem ervaren dan jongens.¹³

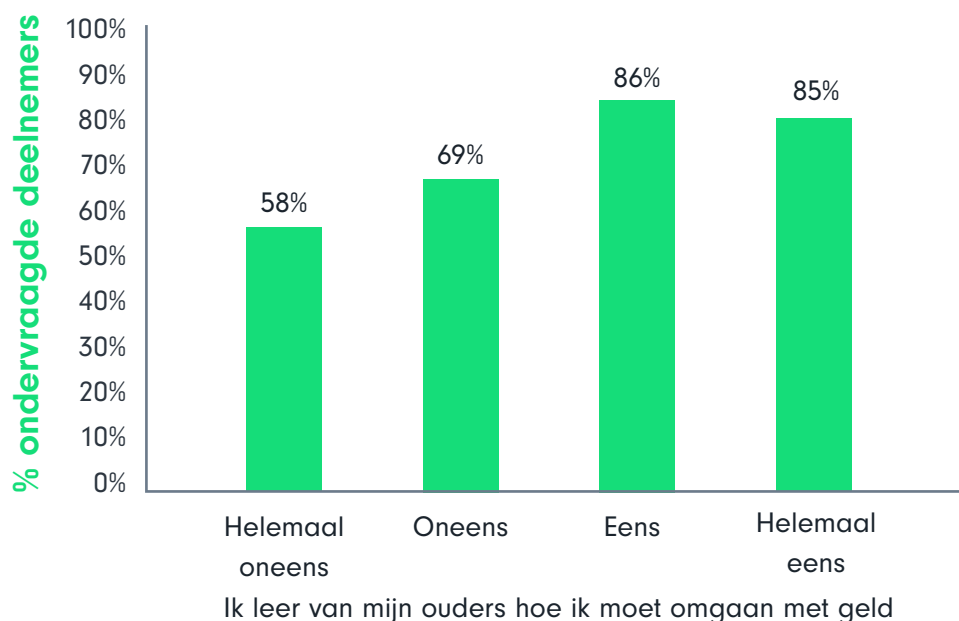
¹³ (Van der Schors & Van der Werd, 2014)

Figuur 4.5. Percentage jongeren dat aangeeft nooit te lenen, gesplitst op leeftijdscategorie

Naast de mate van leengedrag is het belangrijk dat jongeren die lenen dit verantwoordelijk doen, bijvoorbeeld door een plan te maken hoe en wanneer ze het geld gaan terugbetalen. De groep van 21 tot 23-jarigen geeft het meest aan een plan te maken als ze een lening aangaan (100% van de ondervraagde 21 tot en met 23-jarigen). Tegelijkertijd komen hier twee risicogroepen naar voren. Enerzijds minderjarigen, waarvan slechts vier op de vijf aangeven een plan te maken bij lenen, terwijl ongeveer 19% van hen lenen zonder plan van terugbetaling. Anderzijds jongeren die weinig financiële voorlichting krijgen van hun ouders, hiervan geeft 42% aan geen plan te maken bij het lenen, vergeleken met 15% van jongeren die wel ouderlijke ondersteuning krijgen.

Figuur 4.6. Percentage jongeren dat bij lenen bedenkt hoe en wanneer ze het gaan terugbetalen, gesplitst op hoeveelheid ouderlijke ondersteuning

Naast dat jongeren zelf geld lenen, lenen ze ook geld uit aan anderen, met name aan leeftijdsgenoten en vrienden. Negen op de tien jongeren leent wel eens geld uit aan anderen. Dit geldt voor alle jongeren ongeacht geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Het is mogelijk dat de grootte van de lening verschilt tussen deze groepen. Wat belangrijk is bij het uitlenen van geld aan leeftijdsgenoten en vrienden, met name vanwege de informele aard, is dat er een afspraak wordt gemaakt over hoe de lener het bedrag weer terugbetaald. 73% van de jongens tegenover 61% van meisjes geeft aan het lastig te vinden vooraf afspraken te maken. Naarmate jongeren ouder worden of wanneer ze zelf door werk geld verdienen vinden ze het minder lastig om geld terug te vragen als ze het hebben uitgeleend.

4.5 Sparen

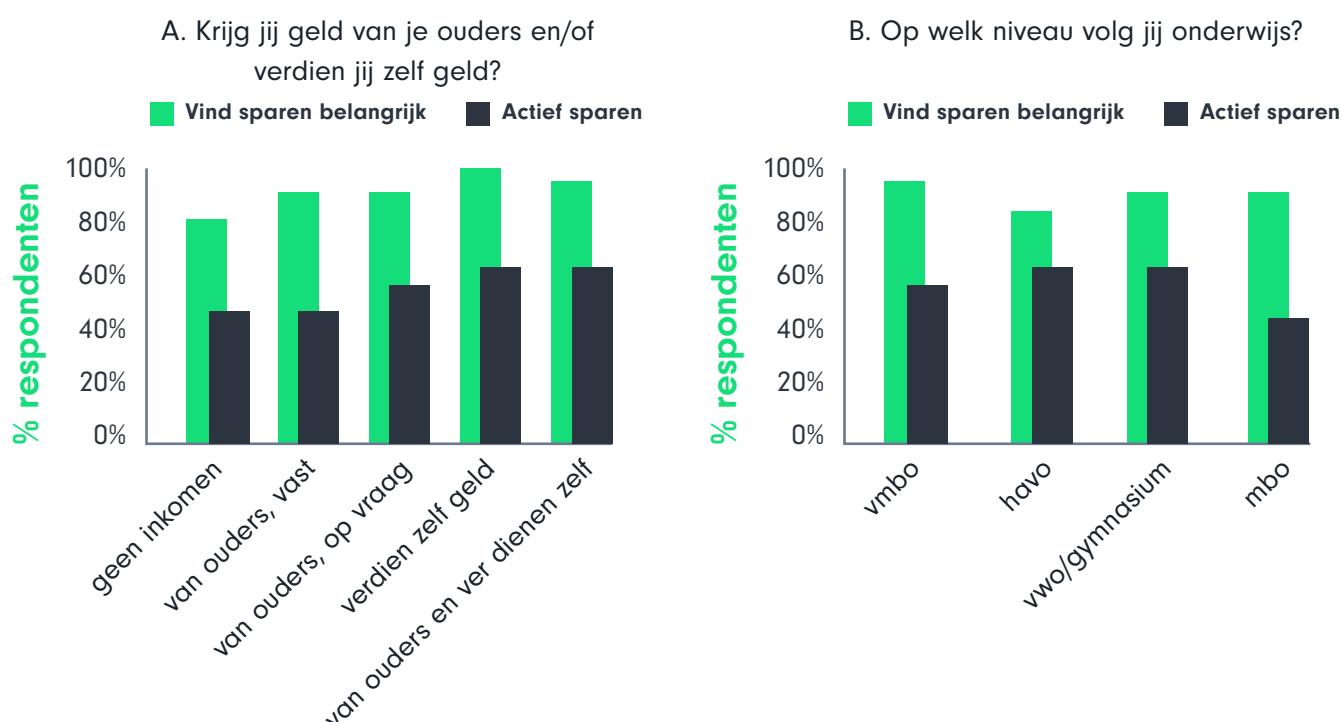
“Waarom kan het handig zijn om te sparen?”
 “Je spaart voor de toekomst.”

- respondent onderzoek Omgaan met Geld

Sparen zegt iets over de toekomstgerichtheid van jongeren. Het vereist geduld maar ook een visie op de toekomst, bijvoorbeeld om later te kunnen studeren of om voldoende geld te hebben voor een reis of het beoefenen van een sport. Iets meer dan de helft van de ondervraagde jongeren (57%) geeft in de nulmeting aan in de afgelopen 3 maanden te hebben gespaard.

Jongeren die zelf geld verdienen zien vaker het belang in van sparen dan jongeren die zakgeld krijgen van hun ouders of die geen geld verdienen. Dit vertaalt zich ook door in hun spaargedrag: 60% van jongeren die zelf geld verdienen (met of zonder extra toelage van hun ouders) spaart, tegenover 47% van jongeren zonder inkomen en 48% van jongeren die enkel zakgeld krijgt (zie figuur 4.7A). Deze resultaten komen overeen met die van het Nibud, die aangeeft dat jongeren die zelf geld verdienen en meer zelf betalen beter de waarde van geld begrijpen en zo leren om hun geld verantwoord te besteden.¹⁴

Figuur 4.7. Percentage jongeren dat het belang van sparen inziet en/of actief spaart, gesplitst op soort inkomen en niveau van onderwijs

14 (Blanken & Van der Werf, 2016)

Spaargedrag hangt ook samen met onderwijsniveau (zie figuur 4.7B). Jongeren van alle opleidingsniveaus zien het belang in van sparen (verspreid van 82% op de havo tot aan 91% op het vmbo). Echter dit vertaalt zich alleen bij havisten en vwo'ers naar daadwerkelijk spaargedrag. Bij vmbo'ers en mbo'ers (met name bij mbo'ers) is er een significant groter gat tussen het belang inzien van sparen en het daadwerkelijke spaargedrag.

4.6 Financiële competenties

Iemand is financieel redzaam wanneer hij/zij zijn/haar inkomsten en uitgaven in balans houdt, nu en in de toekomst.

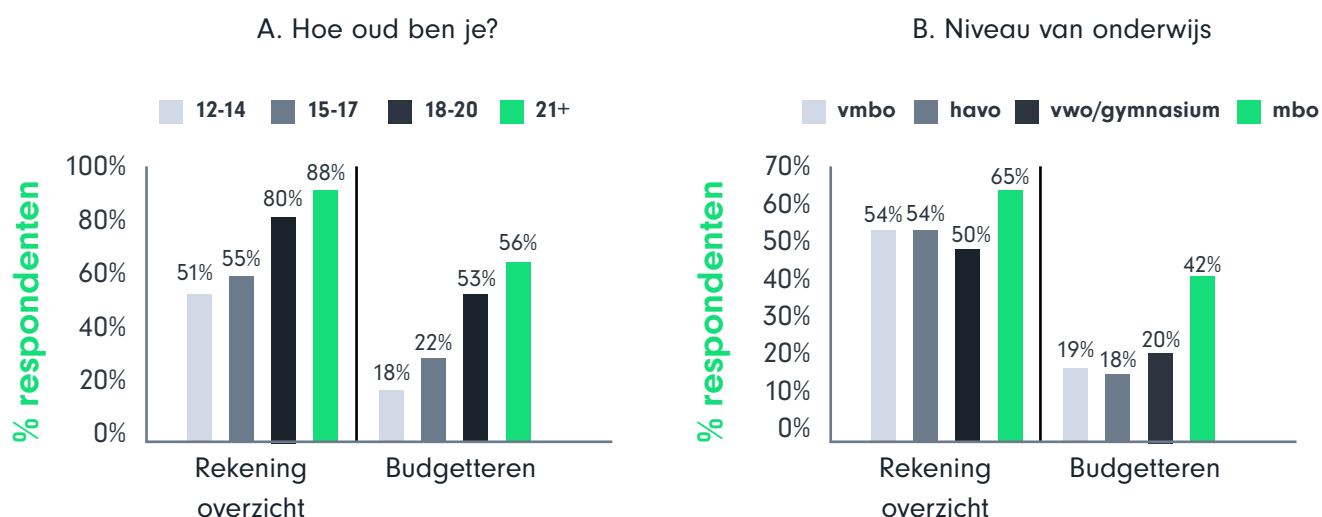
–Definitie NIBUD financiële redzaamheid

Naast het opzijzetten van geld is het belangrijk dat jongeren het geld dat ze wel actief gebruiken op een goede manier beheren door hun inkomsten en uitgaven in balans houden. Omdat dit er voor jongeren van verschillende leeftijden verschillend uit kan zien, zijn er voor dit onderzoek twee indicatoren meegenomen:

- Rekeningoverzicht controleren: Jongeren controleren hun banksaldo minstens 1x per twee weken
- Budgetteren: Jongeren maken weleens een overzicht van hun inkomsten en uitgaven

Het beschikken over financiële competenties hangt sterk samen met de leeftijd van jongeren en neemt toe over tijd (zie figuur 4.8A). Aangezien oudere jongeren meer financiële verplichtingen hebben dan jongeren, is het te verwachten dat de eerste groep zich meer bezighoudt met hun inkomsten en uitgaven en hun balans. Figuur 4.8B laat zien dat jongeren ouder dan 21 significant vaker financiële competenties als het controleren van hun banksaldo of het maken van een balans toepassen dan jongeren uit andere leeftijdsgroepen. Dit komt met name omdat deze groep meer financiële verplichtingen heeft. Opvallend is dat jongeren op het mbo ook vaker dan andere jongeren aangeven financiële competenties in te zetten.

Figuur 4.8. Percentage jongeren dat hun saldo bijhoudt en inkomsten en uitgaven bijhoudt, gesplitst op leeftijd en niveau van onderwijs

De vraag hoe belangrijk deze financiële competenties zijn is geanalyseerd in tabel 4.1. Jongeren die weleens een overzicht maken van hun inkomsten en uitgaven geven zichzelf 38% vaker een voldoende op omgang met geld ten opzichte van jongeren die dit niet doen, onafhankelijk van geslacht, onderwijsniveau, leeftijd en bron van inkomen. Zelfwaardering is uiteraard subjectief, indicatoren te kijken zoals

spaar- en leengedrag van jongeren. Hieruit blijkt dat jongeren die weleens budgetteren gemiddeld 63% vaker sparen vergeleken met jongeren die niet budgetteren. Voor leengedrag leiden de resultaten van het model mogelijk tot “omgekeerde causaliteit”, wat wil zeggen dat niet (alleen) budgetteren leengedrag veroorzaakt maar dat jongeren die lenen vaker hun inkomsten en uitgaven checken en hun balans als geheel met regelmaat bijhouden. Deze resultaten laten zien dat met name budgetteren sterk samenhangt met positief omgaan met geld, daar deze jongeren niet alleen weten of ze positief of rood staan maar ook of er een stijgende of dalende lijn in hun inkomsten en spaargeld zit over tijd.

Tabel 4.1. Statistische samenhang tussen financiële vaardigheden en zelfwaardering, spaargedrag en leengedrag

	1. Zelfwaardering (voldoende)	2. Spaargedrag	3. Leengedrag
Budgetteren	38%* (9%)	63%* (6%)	15%* (6%)
Rekeningoverzicht	9% (7%)	2% (4%)	29%* (4%)
N	10.519	10.457	10.438
Pseudo R ²	8.7%	4.3%	6.3%

Toelichting: Deze tabel geeft de resultaten weer van een aantal regressieanalyses op een drietal uitkomsten: zelfwaardering, spaargedrag en leengedrag. Het percentage toont hoeveel meer de prevalentie op de uitkomsten is voor jongeren die budgetteren en hun rekeningoverzicht bijhouden. De standaardmeetfout is weergegeven tussen haakjes. De resultaten in dit model zijn gecontroleerd voor geslacht, onderwijsniveau, leeftijd en bron van inkomen. * geeft aan dat het resultaat significant is met 99% betrouwbaarheid.

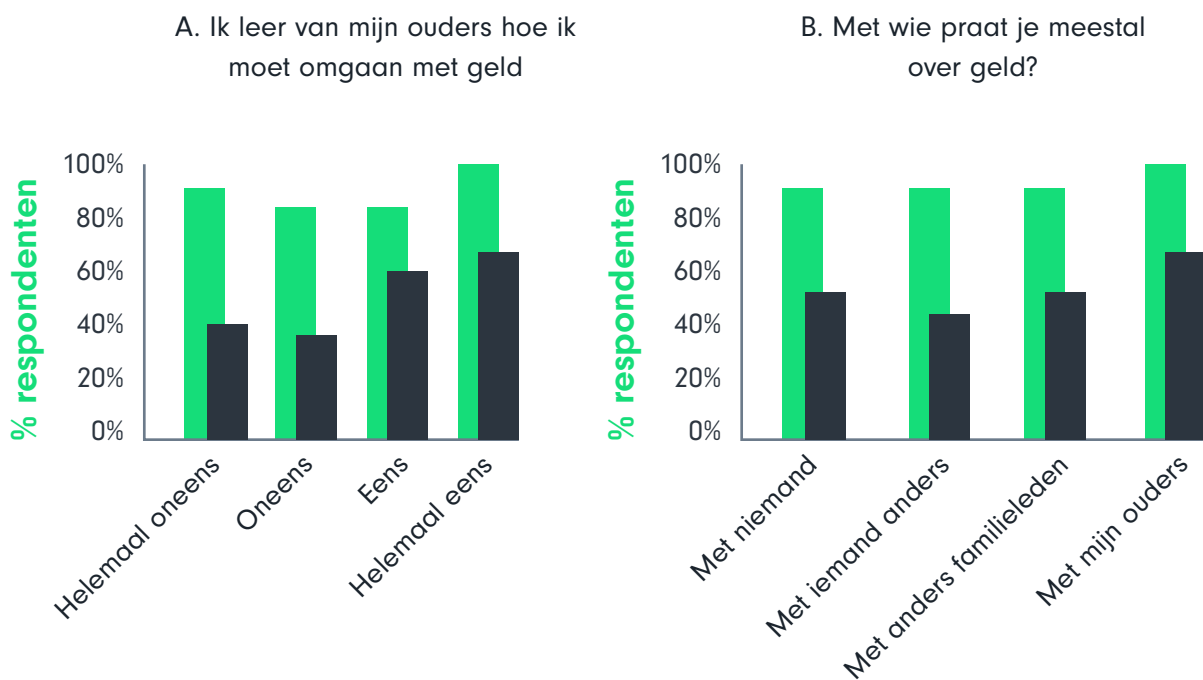
4.7 Omgevingsfactoren

De omgeving waarin jongeren zich bevinden speelt een grote rol in hoe jongeren met geld omgaan. Deze omgeving bestaat uit hun thuissituatie en de rol van ouders in het omgaan en bespreekbaar maken van geld. Daarnaast is ook de sociale omgeving belangrijk. Jongeren ervaren sociale druk en verleidingen vanuit hun sociale omgeving en ervaren hier verschillende mate van gevoeligheid voor. Middelbare scholieren hebben veelal te maken met peer pressure uit hun directe omgeving en zijn vatbaar voor gerichte mediacampagnes die hen kunnen aanzetten tot impulsaankopen. Individuele verschillen laten zien dat sommige jongeren weerbaarder zijn dan anderen in het weerstaan van groepsdruk en verleidingen.

4.7.1 Invloed van ouders

De resultaten laten zien dat ouders een belangrijke rol spelen in hoe jongeren omgaan met geld. Jongeren die door hun ouders actief worden voorgelicht over geld geven een realistischer beeld van hun financiële inzicht en vaardigheden. Ondervraagde jongeren die ouderlijke betrokkenheid ervaren in hun omgaan met geld, sparen meer (62% helemaal eens tegenover 43% helemaal oneens; zie figuur 4.9). Daarnaast is er een verband tussen ouderlijke gesprekspartners en spaargedrag: ongeveer twee-derde (63%) van de jongeren die met zijn ouders praat over geldzaken spaart, vergeleken met iets meer dan de helft (tussen de 51% en 54%) van jongeren die andere gesprekspartners heeft waarmee ze geldzaken bespreken.

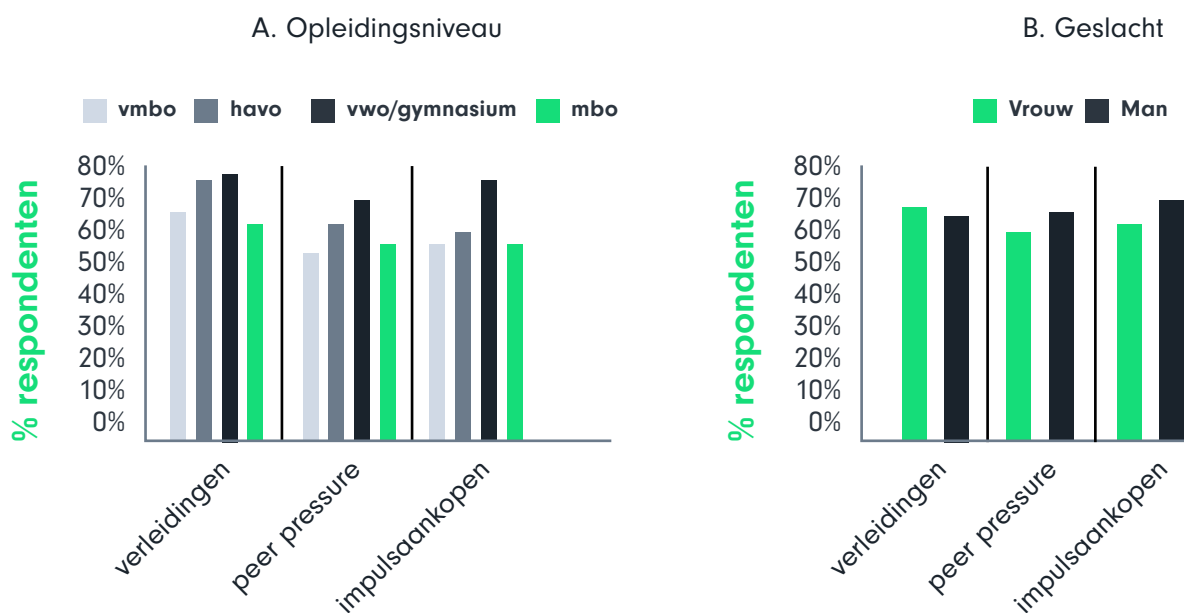
Figuur 4.9. Percentage jongeren dat het belang van sparen inziert en/of actief spaart, gesplitst op betrokkenheid ouders en primaire gesprekspartners over geldzaken

4.7.2 Invloed vanuit de sociale omgeving

Het merendeel van ondervraagde jongeren – ongeveer twee derde – geeft aan wel eens beïnvloed te worden door (negatieve) omgevingsinvloeden, wat kan resulteren in het kopen van spullen die ze niet nodig hebben en waar ze eigenlijk niet het geld voor hebben. Dit zijn zowel persoonlijke verleidingen ('ook als ik iets echt nodig heb, dan geef ik mijn geld vaak uit aan iets dat ik leuker vind': 66%), peer pressure vanuit de directe omgeving ('ik geef wel eens meer geld uit dan ik wil, om mee te kunnen doen met mijn vrienden': 60%) als impulsaankopen vanuit media en trends ('in de afgelopen maand had ik wel eens spijt van iets dat ik kocht of iets waaraan ik geld heb uitgegeven': 64%).

Figuur 4.10. Percentage jongeren dat zich bewust is van omgevingsinvloeden, opgesplitst voor opleidingsniveau en geslacht

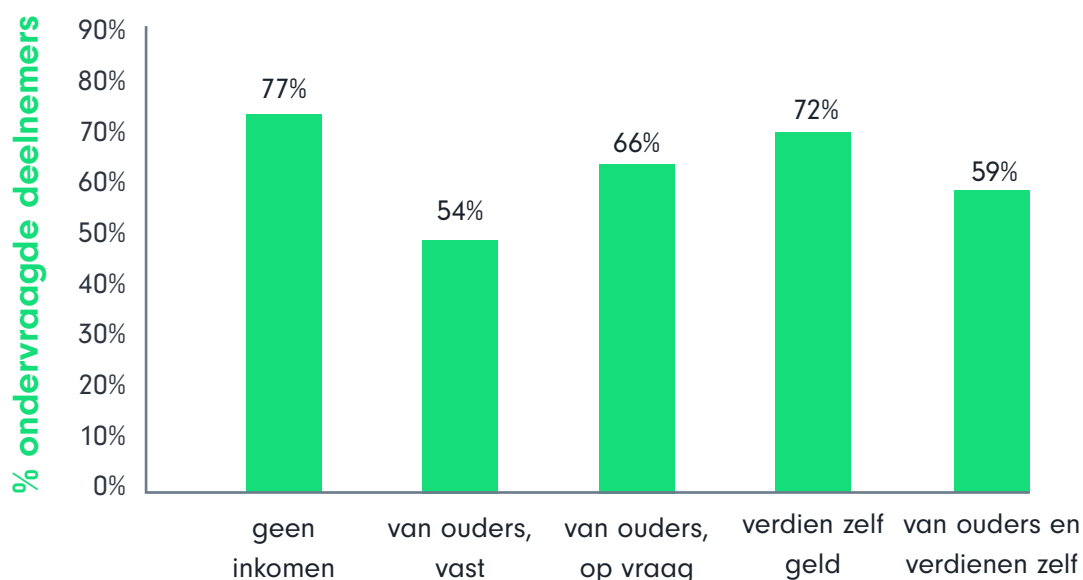

Meisjes en jongens zijn in gelijke mate bewust van persoonlijke verleidingen (67% tegenover 65% van jongens), terwijl jongens zich meer bewust zijn van peer pressure (64% tegenover 56% van meisjes) en impulsaankopen (69% tegenover 60% van meisjes) (zie figuur 4.10A). Het is niet zo dat deze invloeden afnemen over tijd, zowel 12-jarigen als midden twintigers geven aan wel eens toe te geven aan deze invloeden. MBO'ers rapporteren echter wel de laagste invloed van verleidingen en impulsaankopen, maar dit sterk gekoppeld aan hun hogere mate van financiële onafhankelijkheid (zie figuur 4.10B). Havisten en VWO'ers rapporteren het vaakst uitgaven te doen waar ze later spijt van krijgen. Dit kan mogelijk worden verklaard door het feit dat jongeren op deze onderwijsniveaus kritischer nadenken over hun eigen gedrag.

4.7.3 Gevoeligheid voor de sociale omgeving

Ongeveer tweederde (62%) van de jongeren geeft aan status te ontleen aan materiële zaken, zoals het dragen van merkkleding en het bezitten van de nieuwste spullen en daar best veel geld aan uit te geven. Met name jongeren die geen inkomen hebben en die zelf geld verdienen vinden het belangrijk de nieuwste spullen te hebben. Jongeren die geld van hun ouders krijgen vinden het hebben van de nieuwste spullen minder belangrijk (zie figuur 4.11). Het kan zijn dat hier ook een ouderlijke rol van invloed is, waar jongeren die geld van hun ouders krijgen meer gericht zijn hun geld nuttig te besteden.

Figuur 4.11. Percentage jongeren dat status ontleent aan materiële dingen, gesplitst op soort inkomen

4.8 Deelconclusies

De nulmeting biedt inzichten in de mate waarin jongeren inzicht hebben in hun omgang met geld en hun daadwerkelijke financiële vaardigheden. Daarnaast geeft het verschillen weer tussen jongeren uit verschillende leeftijds- en onderwijscategorieën. Hieronder zijn een aantal deelconclusies beschreven:

- Minderjarigen overschatten zichzelf in hoe goed ze met geld kunnen omgaan. Dit neemt af naarmate adolescenten meer in aanraking komen met financiële verantwoordelijkheden, bijvoorbeeld door middel van een bijbaan.
- Veel jongeren lenen en onderzoek vanuit het Nibud geeft hierin een toenemende trend weer.¹⁵ Echter zijn het met name de oudere jongeren die goed nadenken hoe en wanneer ze geleend geld zullen terugbetalen. Dit maakt met name adolescenten gevoelig voor schulden omdat ze een stuk vooruitdenkend vermogen missen. Neuropsychologisch onderzoek laat zien dat het

adolescentenbrein nog sterk in ontwikkeling is, waardoor jongeren taken als plannen en het nadenken over langetermijn gevolgen lastig vinden¹⁶. Dit betekent uiteraard niet dat deze vaardigheden niet gestimuleerd kunnen worden.

- Meeste jongeren geven aan het belang van sparen in te zien maar veel jongeren lijken moeite te hebben dit te vertalen naar actief spaargedrag. Jongeren die zelf geld verdienen zien het belang van sparen beter in dan jongeren die geld van hun ouders krijgen. Financiële competenties zeggen ook veel over spaar- en leengedrag bij jongeren. Met name het af en toe bijhouden van inkomsten en uitgaven (budgetteren) hangt samen met positief omgaan met geld, omdat jongeren die dit doen niet alleen weten of ze positief of rood staan maar zich ook bewust zijn van het feit of er een stijgende of dalende lijn in hun inkomsten en spaargeld zit over tijd.
- Ouders spelen een bijzonder belangrijke rol in de omgang van jongeren met geld. Zij faciliteren in grote mate de ontwikkeling van financiële inzichten en vaardigheden bij jongeren, maar beïnvloeden ook de mate waarin ze een realistisch beeld hebben op hun eigen omgang met geld.
- Jongeren zijn gevoelig voor (negatieve) omgevingsinvloeden, zoals peer pressure en impulsaankopen door marketing en reclame. In hoeverre jongeren hier problemen aan ervaren wordt bepaald door de wisselwerking tussen enerzijds de mate waarin ze worden blootgesteld aan gerichte mediacampagnes (bijvoorbeeld via social media) en anderzijds de gevoeligheid die ze hiervoor hebben. Interventies moeten zich op beide kanten richten om effectief te zijn – scholen kunnen bijvoorbeeld een beschermende omgeving bieden en tegelijkertijd jongeren bewuster en weerbaarder maken.

16 (Arain, et al., 2013)

5. Wat zijn de effecten van deelname aan de projecten?

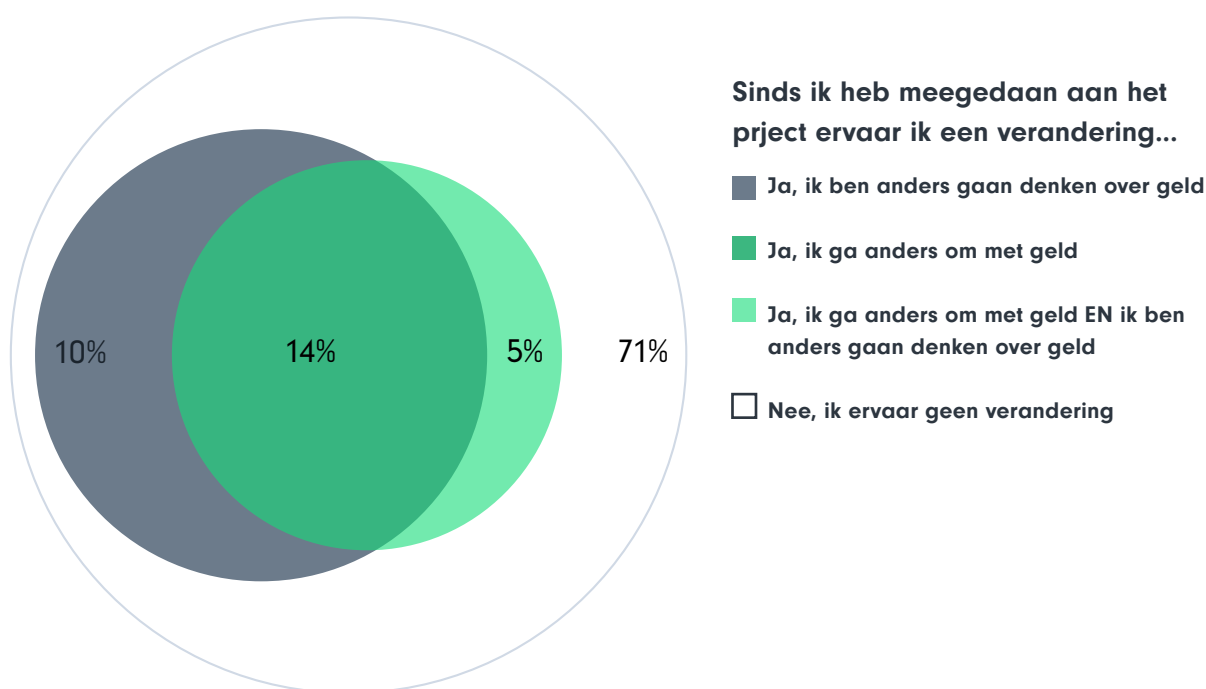
5.1 Introductie

Door financiële inzichten en vaardigheden in de nulmeting te vergelijken met de nameting is het mogelijk om effecten van de projecten in beeld te brengen (zie appendix voor methode beschrijving). Tevens kunnen deze effecten worden vergeleken voor jongeren op basis van een aantal achtergrondvariabelen om verschillen tussen soort jongeren uit te lichten. Dit is gedaan op basis van de mate van ouderlijke ondersteuning, onderwijsniveau en leeftijdscategorie. Naast deze objectieve indicatoren is ook het subjectieve effect van de projecten uitgevraagd door jongeren te vragen of ze anders zijn gaan denken en/of handelen door deelname aan de projecten.

5.2 Wat vinden de deelnemers van de projecten?

Wat vinden de deelnemers zelf van de projecten waaraan ze hebben meegedaan? Dit is een subjectieve vraag die een beeld geeft over de mate waarin de projecten tegemoetkomen aan de leefwereld van de jongeren zelf – vinden zij de inhoud van de projecten relevant?

Figuur 5.1. Percentage jongeren dat in de nameting aangeeft anders te zijn gaan denken en handelen over geld

Toelichting: Dit Venndiagram geeft de mate van overlap weer tussen veranderingen in denken en veranderingen in gedrag over geld door deelname aan de projecten. 14% van jongeren geeft aan zowel anders te zijn gaan denken als handelen, 10% geeft aan anders te zijn gaan denken over geld, 5% geeft aan anders zijn gaan handelen en 71% geeft aan geen verandering te ervaren.

Bijna een derde (29%) van de ondervraagde deelnemers geeft aan meer te zijn gaan nadenken voordat ze geld uitgeven en/of anders om te gaan met geld (zie figuur 5.1). De helft van deze groep (14%) ervaart veranderingen in beiden, wat aangeeft dat de projecten hen bewuster maakt in hun financiële keuzes alsook hun praktische vaardigheden heeft geleerd. De focus van de projecten bepaalt ook mede wat de jongeren meekrijgen. Zo zijn sommige projecten sterk gericht op het meegeven van praktische vaardigheden, terwijl andere projecten inzetten op het vergroten van bewustwording. De groep jongeren die geen verandering heeft ervaren

(71%) bestaat uit twee groepen: enerzijds jongeren die al bekend waren met de stof en dit al toepassen (bijvoorbeeld jongeren die aangaven dat ze “alles al wisten”) en anderzijds jongeren voor wie de leerstof niet aankomt (bijvoorbeeld jongeren die aangaven dat ze niks hebben geleerd of dat ze de inhoud niet snapten). Omdat de meeste projecten op een best brede leeftijdscategorie inzetten hebben de deelnemers verschillende niveaus van kennis en inzicht. Het is daarom belangrijk dat de projecten goed aansluiten bij het niveau van de deelnemers.

De vraag in hoeverre deze effecten groot zijn of niet is er helaas niet direct te beantwoorden. Met het oog op dat meeste projecten uit een klein aantal sessies bestaan, zijn grote veranderingen niet te verwachten. Tegelijkertijd is het belangrijk mee te nemen dat dit zelf gerapporteerde veranderingen zijn, wat niet objectief is maar subjectief. Jongeren kunnen niet doorhebben dat ze dingen anders zijn gaan doen maar bijvoorbeeld door de training toch meer zijn gaan sparen. Sectie 5.3 gaat daarom in op de objectieve veranderingen.

De effecten van de projecten op jongeren lopen uiteen van kennis over “rood staan” of “zo veel mogelijk sparen” tot begrip over meer complexe financiële concepten zoals boekhouden, verzekeringen en hypotheek. De opgedane kennis is sterk afhankelijk van het soort project waaraan jongeren hebben meegedaan. Sommige projecten benaderen thema’s als taboes en stigmatisering, terwijl andere projecten direct inzetten op het aanleren van financiële vaardigheden.

Op basis van een aantal open vragen over de subjectieve effecten van de projecten is een tekstanalyse gemaakt van de veranderingen die jongeren zelf aangeven te hebben ervaren na afloop van deelname aan de projecten:

- **Nadenken voor je koopt en wat je koopt:** De meeste jongeren gaven in de open vragen aan dat ze door deelname aan de projecten meer zijn gaan nadenken voordat ze geld uitgeven. Jongeren antwoorden bijvoorbeeld op de vraag wat de belangrijkste les is die ze hebben onthouden: “Niet te snel uitgeven, maar [eerst] logisch nadenken.” Een andere jongeren antwoordde: “Dat ik niet zomaar iets koop zonder na te denken.” Daarnaast geven jongeren aan dat ze door de projecten “minder uitgeven aan onbelangrijke dingen” of “kijken of iets ergens goedkoper is”. Eén jongere antwoordde: “[Ik kijk] of ik het wel echt nodig heb, en geen ‘merk’ is ook leuk.” Tot slot is er een groep jongeren die aangeeft minder uit te geven aan eten. Eén jongere geeft aan dat door hij/zij door deelname “Minder dingen in de supermarkt [koopt]”.
- **Niet lenen of rood staan:** Een groep jongeren geeft aan te hebben geleerd dat je “goed moet opletten op je geld”. Een ander stelt dat “in de schulden komen [geen] “ver van mijn bed show is”. “Dat je in een oogwenk in de schulden kan komen”. Hierin geven jongeren bepaalde vuistregels aan die ze hebben opgesteld door deel te nemen: “Nooit in rood staan”, “Geld lenen kost geld” of zelfs “Leen geen geld”.
- **Belang van sparen:** Een grote groep jongeren geeft aan dat ze door deelname sparen als belangrijk zijn gaan zien. Eén jongere stelt: “Ik spaar nu meer dan eerst”. Een ander antwoord: “Ik spaar mijn geld voor dingen die [het] waard zijn”. Eén jongere zegt het zo: “Ik denk meer na over mijn toekomst”.

- **Voorbereid zijn op de financiële verantwoordelijkheden van volwassenheid:** Sommige jongeren geven aan als belangrijkste les te hebben meegekregen “wat je allemaal moet doen en betalen als je 18 jaar bent”. “Dat als je 18 bent, [je goed] moet uitkijken over welke keuzes je maakt”. Dat je alles moet weten “over verzekeringen en dat je [op de toekomst] voorbereid moet zijn. Bijvoorbeeld, zo stelt een ander, “over je zorgverzekering”. “Hoeveel alle zorgverzekeringen kosten. En dat je een zorgverzekering extra krijgt of zoiets?”, vraagt een deelnemer zich af. Over “het aanmaken van een DigiD”, geeft een ander aan. Weer een andere jongere geeft aan te hebben geleerd hoe geld een onderdeel is om je “doelen [te] bereiken”.
- **Geld, sociale status en groepsdruk:** Een specifieke groep jongeren geeft aan als belangrijkste les te hebben geleerd “dat we allemaal gelijk behandeld moeten worden”. Jongeren geven aan te hebben geleerd “dat geld een vriendschap kan bepalen”. Dus, stelt een jongere: “[het moet niet uitmaken] of je veel of weinig geld hebt”, want stelt weer een ander: “je hoeft niet hetzelfde te hebben als anderen”. Op basis hiervan geven jongeren aan te hebben geleerd “dat je je niet moet laten pushen”. “Laat je niet dwingen door je vrienden”, geeft een deelnemer aan. Tegelijkertijd zien sommige jongeren ook in dat dit bepaald gedrag van henzelf vraagt: “[Je moet] andere mensen niet dwingen iets te kopen” en “[je moet mensen niet] pesten als ze geen geld hebben”. “Je kunt mensen onzeker maken door zo over geld te praten”. “[Je moet] mensen in hun waarde laten of ze nou veel of weinig geld hebben”.
- **Technisch financieel inzicht:** Sommige jongeren geven aan te hebben geleerd dat je bepaalde financiële vaardigheden kunt toepassen om beter om te gaan met je geld. Sommige jongeren geven aan te hebben geleerd “van tevoren [je] kosten [te] berekenen”. Anderen stellen dat de belangrijkste les is “dat ik mijn bankrekening moet checken” en “dat het handig is om te kijken waar je je geld aan uitgeeft”. “Dat je ook gewoon je geld kan opsplitsen”, stelt een jongere, doelend op het splitsen van geld in spaargeld en uitgavenposten evenals soorten uitgavenposten.

5.3 Statistische effecten op portfolio-niveau

De effecten van de projecten zijn geanalyseerd op een vijftal domeinen met in totaal 15 indicatoren:

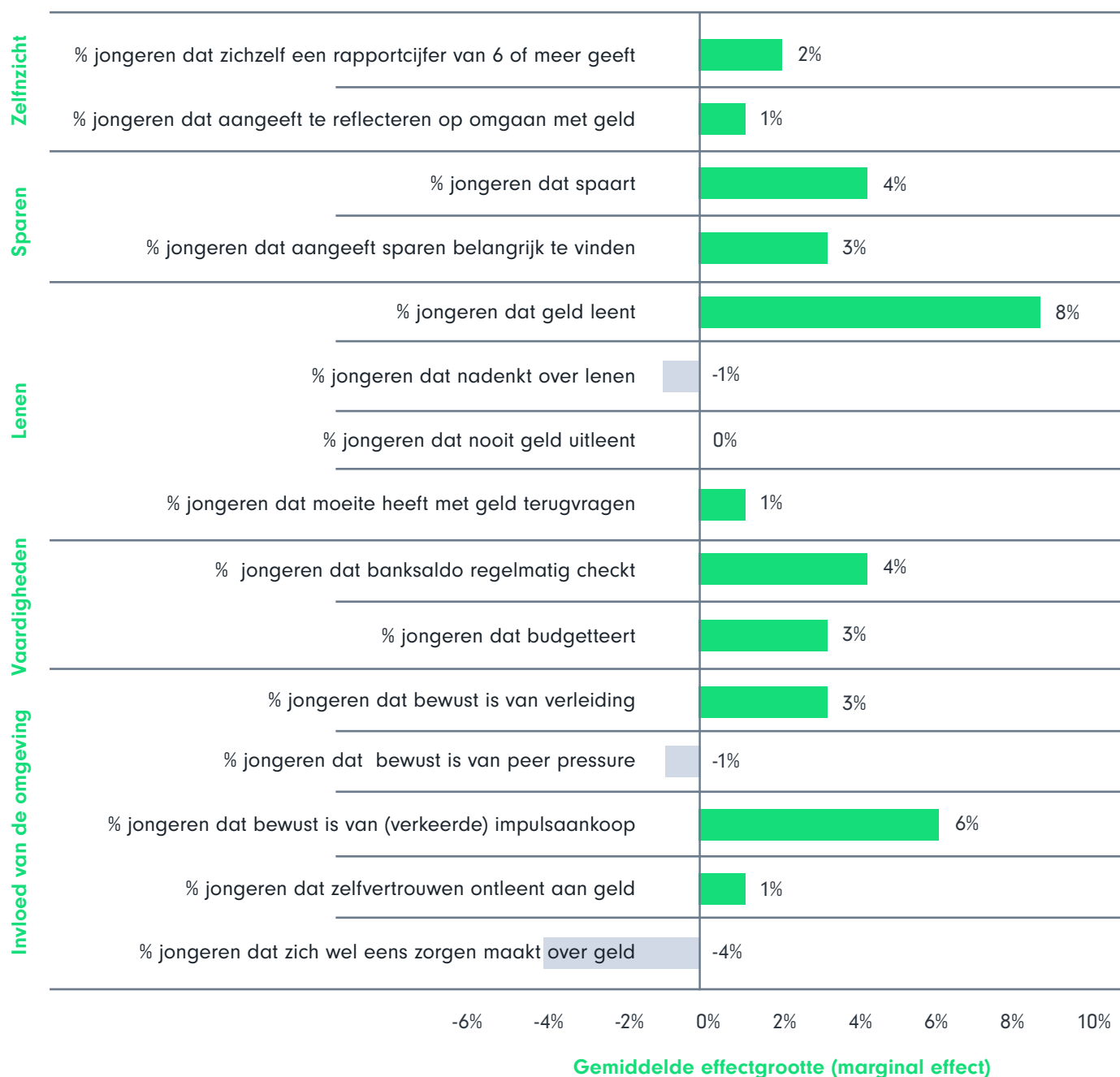
- **Reflectie op eigen omgang met geld**
 - % jongeren dat zichzelf een rapportcijfer van 6 of meer geeft
 - % jongeren dat aangeeft te reflecteren op omgaan met geld
- **Positieve mening over sparen**
 - % jongeren dat aangeeft sparen belangrijk te vinden
 - % jongeren dat spaart
- **Mate van bewustzijn over risico's van lenen**
 - % jongeren dat geld leent
 - % jongeren dat nadenkt over lenen
 - % jongeren dat nooit geld uitleent
 - % jongeren dat moeite heeft met geld terugvragen

- **Financiële competenties (Nibud)**
 - % jongeren dat banksaldo regelmatig checkt
 - % jongeren dat budgetteert
- **Invloed van de omgeving (zelfvertrouwen en imago en verleidingen de baas blijven)**
 - % jongeren dat bewust is van verleiding
 - % jongeren dat bewust is van peer pressure
 - % jongeren dat bewust is van (verkeerde) impulsaankoop
 - % jongeren dat zelfvertrouwen ontleent aan geld
 - % jongeren dat zich wel eens zorgen maakt over geld

Op 11 van de 15 indicatoren is een significant effect gevonden, verspreid over de vijf domeinen. Het is belangrijk om te vermelden dat het hier om een gemiddeld effect gaat van het totale portfolio aan projecten binnen het thema “Omgaan met Geld”. Omdat de projecten uiteenlopende doelstellingen en methoden hebben, kunnen deze projecten leiden tot verschillende uitkomsten bij de doelgroep. Wanneer de projecten bij elkaar worden opgeteld lijkt het alsof er slechts een klein effect plaatsvindt, terwijl er in realiteit sterkere maar tegengestelde effecten zichtbaar zijn. Toch is het interessant deze resultaten weer te geven omdat ze laten zien dat de projecten samen een breed scala aan veranderingen te weeg brengen bij jongeren, zowel op niveau van denken als gedrag.

- **Effecten op financiële kennis en competenties:** Het portfolio leidt tot een uiteenlopend scala aan effecten op kennis en competenties, van spaargedrag tot een toename in financiële competenties. Alle projecten leiden tot een toename onder de doelgroep in sparen, met een gemiddeld effect van 4%. Dit houdt in dat over het gehele portfolio 4% van de deelnemers is gaan sparen die dat daarvoor nog niet deden. Al is dit een gering effect, afgezet tegen het gezamenlijk bereik van grofweg 55.000 jongeren van de projecten betekent dit dus dat 2.400 jongeren door de projecten zijn gaan sparen die dat ervoor nog niet deden. Daarbij komt dat meer dan de helft (57%) van de ondervraagde deelnemers al actief spaarde bij aanvang van het project. Soortgelijke effecten zijn ook zichtbaar in het domein “financiële competenties”, met respectievelijk 4% toename in jongeren die periodiek hun rekeningoverzicht bijhouden en 3% toename in jongeren die af en toe een overzicht maken van hun inkomsten en uitgaven.
- **Effecten op het nemen van verstandige keuzes:** Het portfolio laat ook effecten zien op sociaal-emotionele uitkomsten, zoals een toename in het bewustzijn van persoonlijke verleidingen en een afname in geldzorgen. De projecten zorgen voor een 3% toename in bewustzijn onder jongeren over het risico van verleidingen en we zien een nog een sterker effect van 6% op een vergroot bewustzijn over impulsaankopen. Dit laat zien dat veel projecten jongeren effectief inzichten meegeven over de invloed van de sociale omgeving van geld.
- **Het portfolio laat ook een onverwachte uitkomst zien:** Een onverwachte uitkomst is dat de projecten ook zorgen voor een toename in lenen onder de doelgroep. Maar liefst 8% van de deelnemende jongeren die vooraf aangaf nooit geld te lenen, rapporteert dit na deelname niet meer. Dat is een sterke indicatie dat deze groep gedurende de looptijd van de projecten is gaan lenen. Er is geen effect op de mate waarin jongeren bij het aangaan van een lening nadenken over hoe ze dit zullen terugbetalen. 82% van de jongeren geeft in de nulmeting reeds aan dit te doen terwijl maar 59% van de jongeren geld leent. Het is mogelijk dat de projecten jongeren meer zelfvertrouwen geven over het omgaan met geld, zo zien we een afname van 4% in jongeren die zich zorgen maken over geld. Het is mogelijk dat de toename in leengedrag vanuit dit toegenomen zelfvertrouwen kan worden verklaard jongeren geld leent. Het is mogelijk dat de projecten jongeren meer zelfvertrouwen geven over het omgaan met geld, zo zien we een afname van 4% in jongeren die zich zorgen maken over geld. Het is mogelijk dat de toename in leengedrag vanuit dit toegenomen zelfvertrouwen kan worden verklaard.

Figuur 5.2. Overzicht van effecten over het gehele portfolio

Toelichting: Effect van de projecten op de gemiddelde deelnemer, ongeacht zijn of haar geslacht, onderwijsniveau, leeftijd, bezit van bankrekening, bron van inkomen en mate van ouderlijke ondersteuning. Effecten in het geel zijn significant op het 1% niveau, effecten in het grijs zijn niet significant.

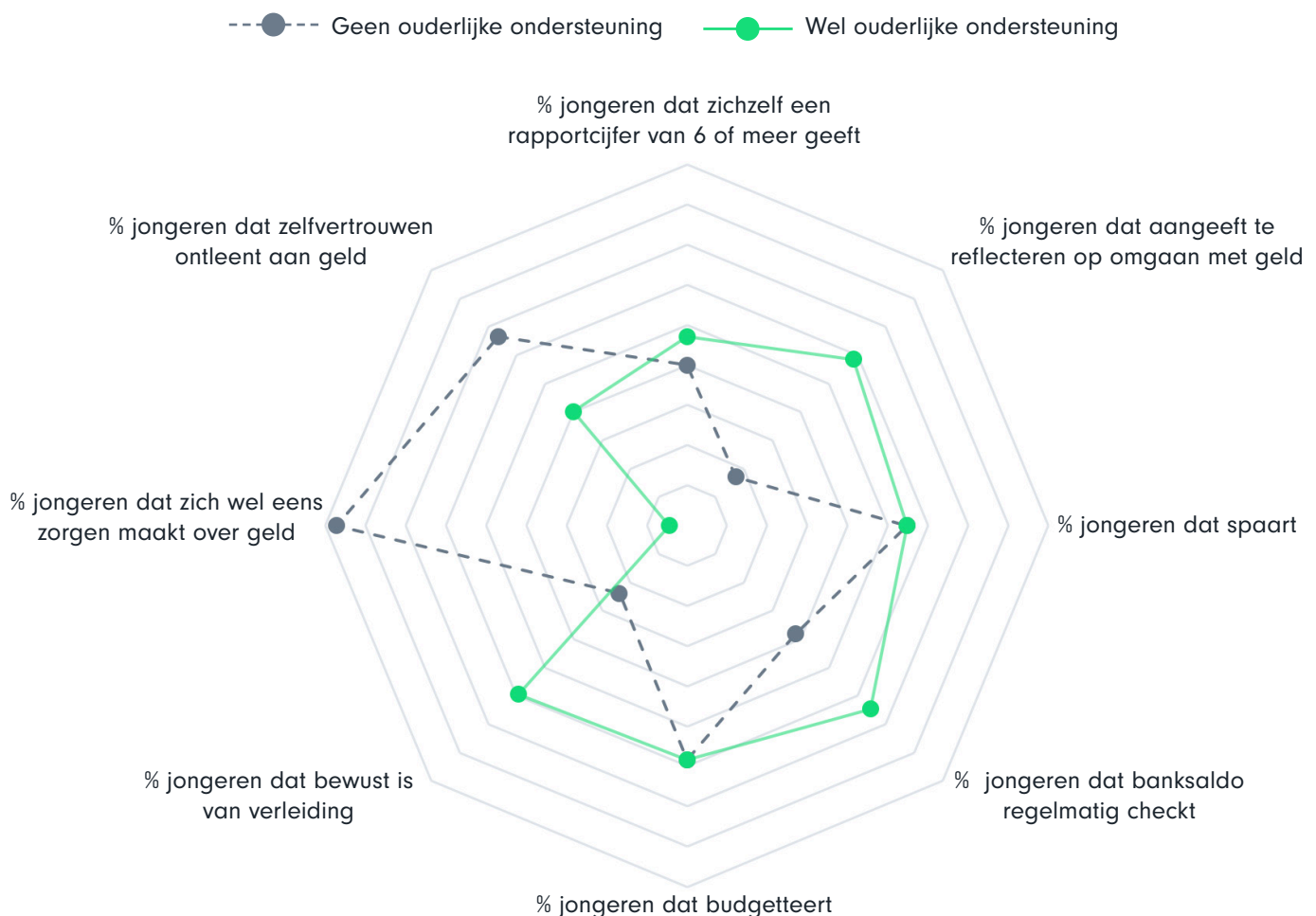
5.4 Effecten in combinatie met ouderlijke ondersteuning

Uit de nulmeting bleek al dat ouders een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van financieel inzicht bij jongeren. Het gaat hierbij om de mate waarin jongeren leren van hun ouders hoe ze met geld moeten omgaan. Niet alle jongeren krijgen deze ondersteuning van huis uit mee. Uit de analyse blijkt dat deelnemers die vanuit huis leren over omgaan met geld meer vooruitgang maken in verschillende domeinen en meer uit hun deelname aan de projecten halen dan jongeren die vanuit huis niet worden ondersteund. De groep die wel ouderlijke ondersteuning ontvangt geeft aan meer na te denken over hoe ze omgaan met geld (effect van 4% tegenover minus 5% op jongeren zonder ouderlijke ondersteuning), vaker een rekeningoverzicht te maken (effect van 5% tegenover 0% op jongeren zonder ouderlijke ondersteuning). Daarnaast is de groep met ouderlijke ondersteuning meer bewust van financiële verleidingen (effect van 4% tegenover minus 3%), hebben minder geldzorgen (afname van 7% tegenover een toename 9%).

Deze aanzienlijke verschillen tussen wel en geen ouderlijke ondersteuning geven inzicht in de profielen van jongeren voor wie de projecten goed werken. Omdat de grootste projecten een korte duur hebben en relatief breed zijn qua inhoud, is het mogelijk dat jongeren die er achteraf of tussen de lessen door met hun ouders over kunnen praten er meer waarde uithalen en beter de vertaalslag van de concepten naar hun eigen leven kunnen maken dan jongeren die deze les als het ware niet mee naar huis kunnen nemen. Bij langer durende projecten zou het kunnen dat dit afneemt omdat jongeren dan meer kunnen bespreken met docenten en peer-educators.

Zoals beschreven in de nulmeting (hoofdstuk 4) zijn er groepen jongeren die een onrealistisch hoog beeld van zichzelf hebben in hun financieel inzicht. Dit is ook duidelijk te zien voor jongeren zonder ouderlijke ondersteuning. De afname in financieel bewustzijn bij jongeren zonder ouderlijke ondersteuning kan daarom betekenen dat deze jongeren een realistischer beeld hebben gekregen van zichzelf door de training.

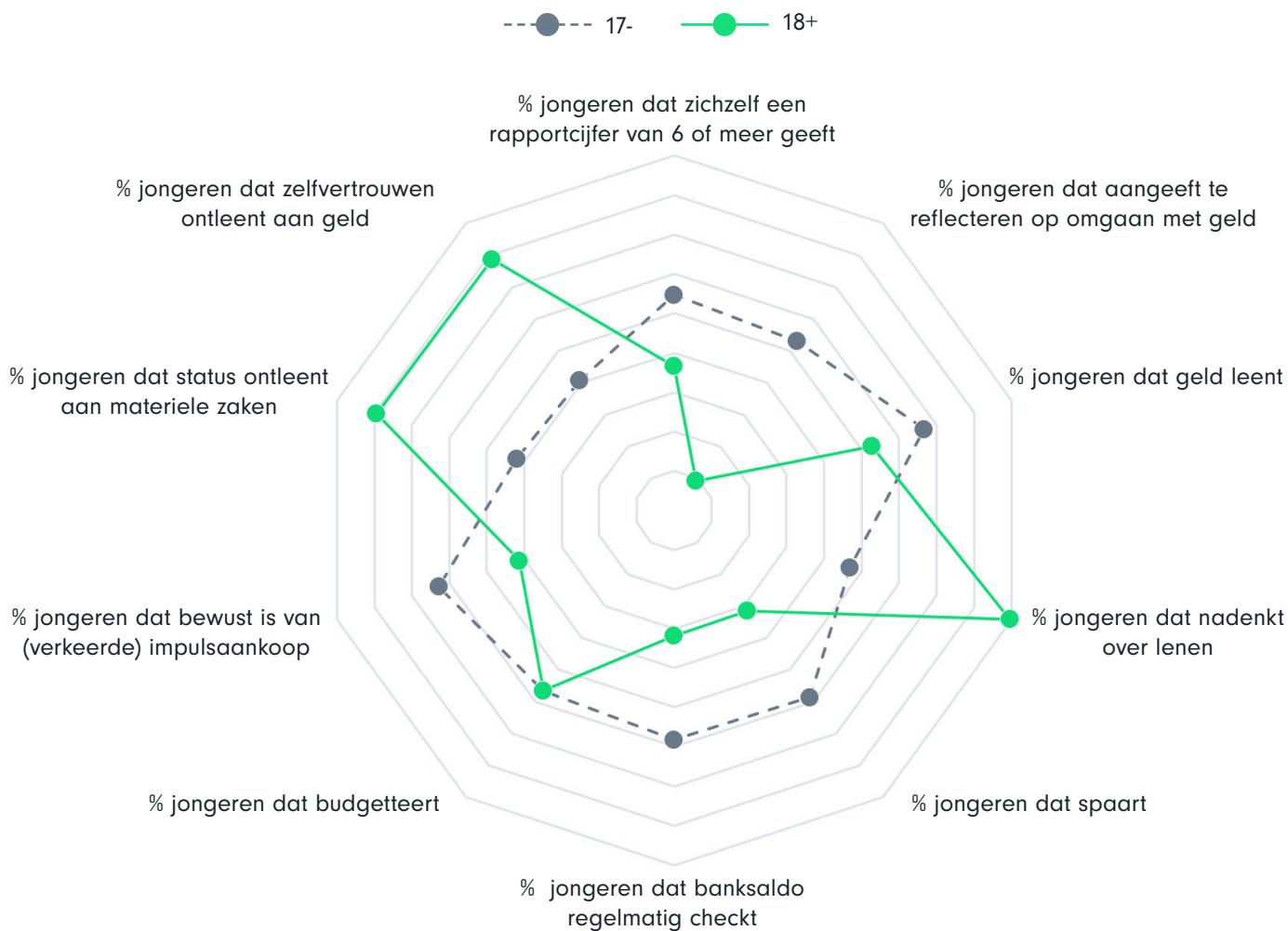
Figuur 5.3. Effecten, gesplitst op ouderlijke ondersteuning

5.5 Effecten in combinatie met leeftijd

Jongvolwassenen (18+ jarigen) halen beduidend andere lessen uit de projecten dan minderjarigen. Geld vervult bij minderjarigen en jongvolwassenen een andere rol in hun leven. Voor minderjarigen gaat geld over het mogelijk maken om erbij te horen (denk aan uitgaven in de horeca, naar feestjes gaan etc.), terwijl voor jongvolwassenen geld een middel is om te voorzien in basisbehoeften. Jongvolwassenen voelen zich als gevolg van de projecten beter met meer geld (effect van 14%), laten zich minder leiden door impulsaankopen en financiële verleidingen (effecten van -4%). Desalniettemin daalt het aantal jongvolwassenen dat zichzelf een voldoende geeft in hun omgang met geld met -7% (tegenover stijgingen van 2% onder 12-minderjarigen). Daarnaast geeft de groep jongvolwassenen aan door deelname aan de projecten minder na te denken over hoe goed ze omgaan met geld (-20%). Dit zou kunnen betekenen dat deze groep door deelname aan de projecten inziet dat ze minder weten over geld dan ze van tevoren dachten.

Figuur 5.4. Effecten, gesplitst op leeftijdscategorie

6. Wat zijn de werkzame bestanddelen?

Omdat de projecten verschillende kenmerken of bestanddelen hebben, kan worden onderzocht welke van deze bestanddelen een project succesvol maken in het bevorderen van financiële geletterdheid. Met andere woorden: wat zijn de werkzame bestanddelen van die projecten, die zorgen voor een positieve verandering bij jongeren? Op basis van literatuur zijn er verschillende bestanddelen te onderscheiden die ervoor zorgen dat een project meer of minder succesvol kan zijn:

- Binnen- of buitenschools aanbod
- Schaalgrootte
- Lesmethode
- Duur en intensiteit van het project
- Focus skills (soft of hard)

Om de werkzame elementen te analyseren, zijn de projecten binair geclusterd op bovenstaande bestanddelen (bv. korte duur of langere duur). Voor 'aanbod', 'schaalgrootte' en 'intensiteit' was een dergelijke clustering mogelijk, omdat elk project eenduidig in een van de twee clusters past (zie tabel 6.1). Voor de twee overige bestanddelen was dit niet mogelijk, te weten 'focus skills' en 'lesmethode'. Voor 'focus skills' was dit niet mogelijk omdat projecten onderling sterk verschillen in de nadruk die ze leggen op de vaardigheden die ze jongeren willen bijbrengen en bovendien vaak een combinatie van soft en hard skills gebruiken. Tot slot kon 'lesmethode' ook niet worden getest omdat elk project een unieke pedagogische aanpak heeft, wat een vergelijking tussen de projecten op basis van lesmethode lastig maakt.

Het is belangrijk te vermelden dat het aantal projecten dermate gering is dat de werkzame bestanddelen niet zuiver kunnen worden getest onafhankelijk van andere unieke eigenschappen binnen de projecten. De resultaten geven daarom een indicatie, die moet worden afgezet tegen ander onderzoek om er harde conclusies aan te verbinden.

Tabel 6.1. Overzicht van projectclusteringen, op basis van bestanddelen

	Buitenschools aanbod	Kleinere schaal	Langer-durend project
Project A	Ja	Ja	Ja
Project B	Nee	Nee	Nee
Project C	Ja	Ja	Nee
Project D	Nee	Nee	Nee

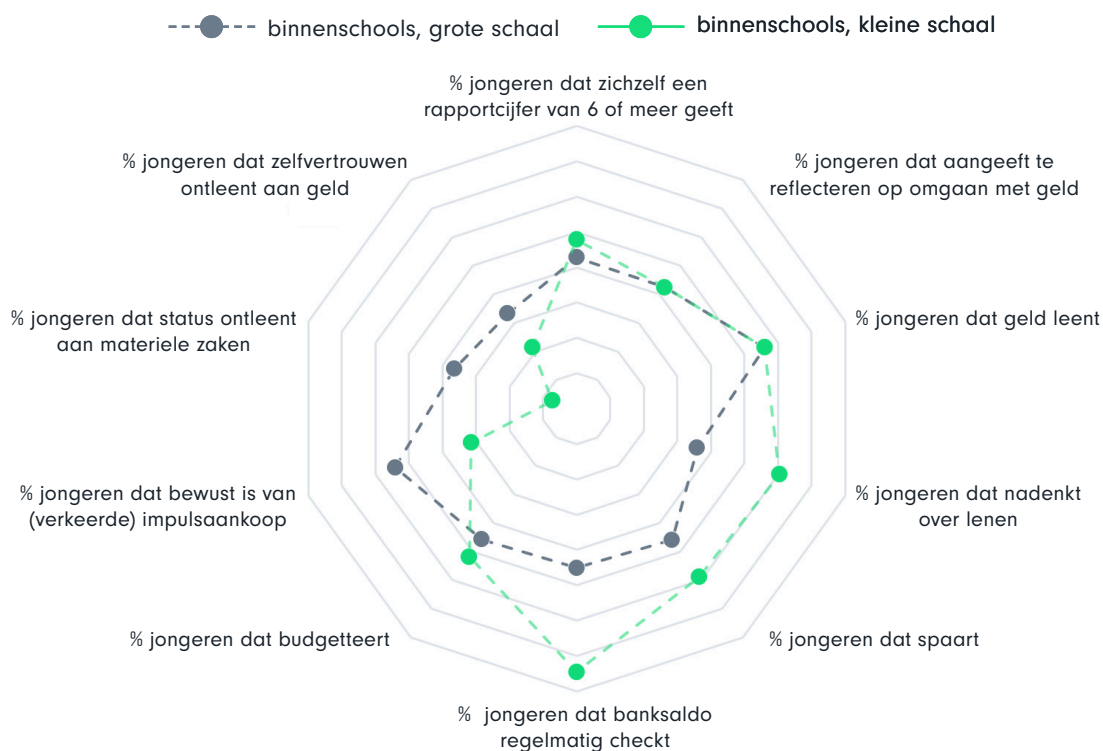
Toelichting: Project E is als gevolg van een vertraagde data-verzameling in een later stadium aan het onderzoek toegevoegd. Hierdoor is voor Project E een aparte multiële imputatie correctie uitgevoerd (zie Appendix), waardoor de resultaten niet volledig vergelijkbaar zijn. Om een zo objectief mogelijk beeld te krijgen is voor deze analyse dit project daarom buiten beschouwing gelaten.

Figuur 6.1 laat de effecten zien op basis van de bovengenoemde bestanddelen. Effecten op 'buitenschools aanbod' en 'schaalgrootte' laten bijna over de hele lijn betere resultaten zien (zie figuur 6.1A). Omdat 'buitenschools aanbod' en 'kleinere schaal' dezelfde clustering aan projecten oplevert, is het niet mogelijk te onderscheiden welk van deze twee bestanddelen de impact genereert. Daarnaast is het zo dat deelname aan buitenschoolse projecten meestal vrijwillig is, wat betekent dat deelnemers doorgaans gemotiveerd zijn om deel te nemen, terwijl deelname aan binnen schoolse projecten onder schooltijd gebeurt en daarmee een verplicht karakter heeft.

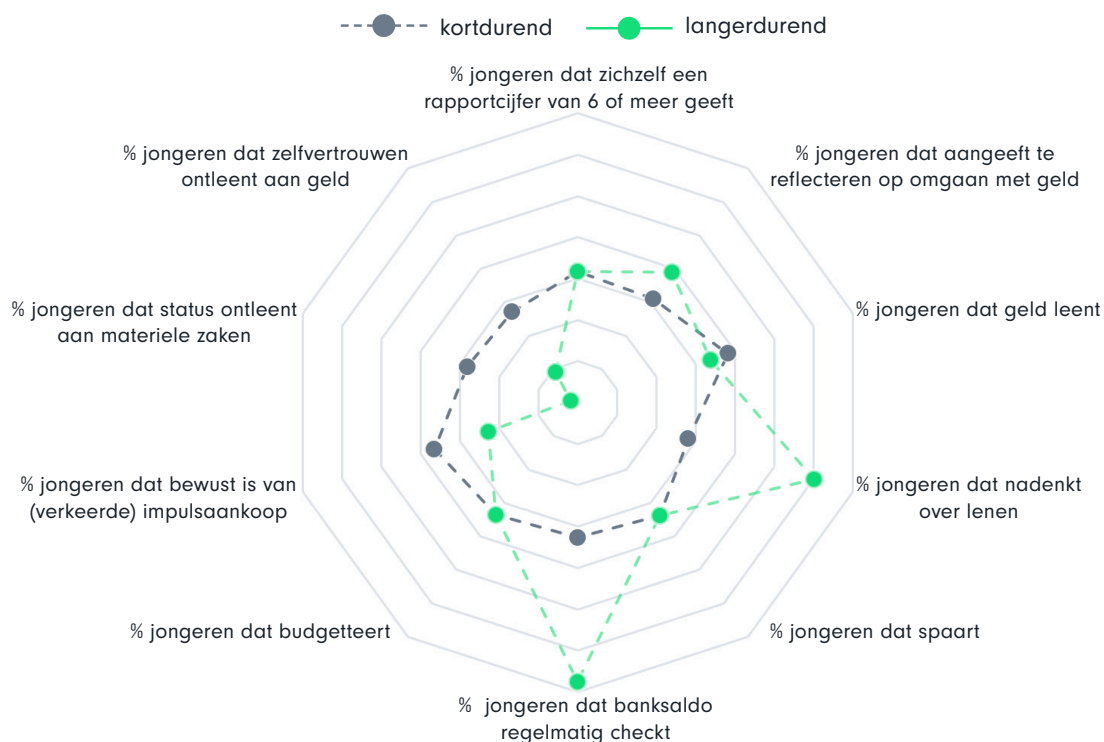
Evenzo zijn er sterke verschillen tussen kortdurende en langer durende projecten (figuur 6.1B). Deze effecten zijn ook bijna over de hele lijn aanwezig en in sommige gevallen nog sterker de andere bestanddelen, met name op de groei in jongeren dat nadenkt voordat ze geld lenen en jongeren dat regelmatig hun banksaldo checkt. Deze resultaten komen overeen met ander onderzoek.

Figuur 6.1. Effecten, gesplitst op werkzame bestanddelen

A. Buitenschoolse aanpak en schaalgrootte

B. Duur en intensiteit van het project

7. Conclusies en aanbevelingen

Uit de resultaten vloeien een aantal conclusies en aanbevelingen voort.

7.1 Conclusies

- 1. Buitenschoolse projecten lijken effectiever, omdat ze meer gemotiveerde jongeren aantrekken.** Buitenschoolse en binnen schoolse projecten laten een duidelijk verschil in effecten zien. Een aantal factoren hangen hiermee samen. Ten eerste, voor projecten buiten schooltijd is deelname op vrijwillige basis, wat betekent dat jongeren enige mate van motivatie moeten hebben om hieraan deel te nemen, in tegenstelling tot projecten tijdens de lesuren die verplicht zijn. Ten tweede, door de buitenschoolse opzet is de schaal van deze projecten automatisch klein, want het vereist dat jongeren op individuele basis moeten worden geworven. In tegenstelling is het veel gemakkelijker om een grote schaal te bereiken als een project op scholen wordt georganiseerd. Ten derde, de buitenschoolse projecten in dit onderzoek richten zich niet op de algemene jongerenpopulatie maar specifiek op jongeren met een bepaald risicoprofiel zoals een verhoogd risico op schulden. Deze duidelijke afbakening maakt dat deze projecten hun lesmateriaal en methodiek persoonlijker kunnen maken en meer toegespitst op de behoeften van een bepaalde groep jongeren.
- 2. De duur en intensiteit van projecten is bepalend voor de effectiviteit:** Veel projecten in het portfolio trachten met veelal kortlopende projecten een lacune in het standaard schoolcurriculum te vullen. Dit leidt tot veelzijdige maar kleine effecten, zoals dit onderzoek aantoont. Door de korte duur van de meeste projecten is het onrealistisch om significante gedragsveranderingen bij jongeren te verwachten. Over het algemeen geldt dat een traject waarin jongeren meer contacturen hebben, ook sterkere effecten aantonen. Sommige kortdurende projecten proberen dit zoveel mogelijk te ondervangen door een lesbrief aan docenten van deelnemersklassen mee te geven en hen te stimuleren om voor en na de interventie de besproken onderwerpen in de klas te behandelen. De werking hiervan hangt echter sterk af van de mate waarin docenten dit actief oppakken (dit is niet geëvalueerd maar deze resultaten kunnen erop duiden dat de bredere inbedding bij docenten nog verder moet worden versterkt om het project meer impact te geven).
- 3. De rol van ouders in financiële opvoeding is groot.** Uit dit en ander onderzoek blijkt de rol die ouders spelen in de ontwikkeling van financieel inzicht van jongeren van groot belang is. Sommige projecten gaan daarom niet alleen in gesprek met jongeren maar ook met hun ouders. Dit onderzoek laat zien dat deelnemers die thuis actief worden ondersteund in hun financiële ontwikkeling meer uit de projecten halen dan jongeren die deze ondersteuning vanuit huis niet hebben.
- 4. Meer kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen in de omgang met geld kan leiden tot onbedoelde negatieve effecten.** Een verrassende en tegelijkertijd enigszins zorgwekkende uitkomst van dit onderzoek, is dat het onderzoek een indicatie geeft dat veel jongeren gedurende deelname aan de projecten meer zijn gaan lenen. Soms gaat dit gepaard met beter nadenken hoe ze deze lening terugbetalen, maar in een aantal projecten is dit ook niet het geval. Wat deze uitkomst ons laat zien is dat de projecten mogelijk onbedoeld nieuw risicogedrag stimuleren. Mogelijk is het zo dat als een jongere tijdens een project leert hoe eenvoudig het is om geld te lenen of op krediet te kopen dit onbedoeld leengedrag kan stimuleren. Daarnaast is het mogelijk dat door toegenomen zelfvertrouwen jongeren meer risico's durven te nemen. Om te achterhalen welke projectkenmerken hiervoor verantwoordelijk zijn, is een sterker evaluatiedesign nodig dat ook alle externe invloeden eruit filtert - het hard maken van deze uitkomst behoeft daarom meer onderzoek.

7.2 Aanbevelingen

Aanbeveling 1: Het opstellen van criteria waaraan projecten moeten voldoen helpt de effectiviteit van het portfolio te vergroten. Als fonds is het mogelijk door middel van relatief kleine stappen de *impact* return van een portfolio te verhogen. Dit kan onder meer door een aantal criteria op te stellen waaraan nieuwe aanvragen in het domein “Omgaan met Geld” moeten voldoen. De conclusies uit dit onderzoek kunnen dienen als input voor het opstellen van dergelijke criteria. Zo kan naast de doelstelling worden gevraagd of het gaat om een buiten- of binnen schools project, de mate van focus op een specifieke doelgroep, de schaal van het project, de mate van wetenschappelijke onderbouwing in de methodes die het hanteert en de mate waarin projecten de rol van ouders meenemen. Dit kan leiden tot een selectiemechanisme dat de projecten met het meeste impactpotentieel uitkiest om te financieren.

Aanbeveling 2: Steun projecten die zich richten op ouders, of op jongeren die geen financiële opvoeding vanuit huis krijgen. De rol van ouders is enorm groot als het gaat om hoe jongeren omgaan met geld. Jongeren die van huis uit geen ondersteuning, kennis of vaardigheden meekrijgen hebben projecten zoals in dit portfolio harder nodig dan jongeren die wel van huis uit wordt geleerd hoe ze moeten omgaan met geld. Daarom is het belangrijk dat projecten ofwel gericht een doelgroep selecteren die geen steun uit huis krijgt, ofwel ouders bij hun interventies betrekken, eventueel in samenwerking met scholen.

Aanbeveling 3: Steun projecten in die zowel op “hard” skills als op “soft” skills inzetten. Uit een meta-onderzoek van 168 effectstudies blijkt dat wanneer financieel educatieve projecten zich enkel richten op kennisoverdracht (hard skills), deze niet tot gedragsverandering leiden.¹⁸ Wanneer er echter ook aandacht is voor non-cognitieve skills zoals zelfcontrole, motivatie en self-efficacy (soft skills) leidt dit tot meer gedragsverandering.¹⁹ Zo laat onderzoek zien dat gebrek aan gewetensvolheid, stressbestendigheid, inhibitie en doorzettingsvermogen (“grit”) voorspellers zijn van financiële kwetsbaarheid. Wanneer personen deze skills wel hebben leidt dat tot meer sparen en minder schulden.

Aanbeveling 4: Het is belangrijk de mate van wetenschappelijke onderbouwing van een project in ogenschouw te nemen: De geëvalueerde projecten maken bijna allemaal gebruik van peer educators als primaire trainers. In sommige projecten krijgen deze peer educator jongeren tevens een aparte training aangereikt alvorens ze voor de groep gaan staan. Andere projecten zijn op innovatieve wijze tot stand gekomen, bijvoorbeeld aan de hand van het organiseren van een werkconferentie waarin beleidsmakers, onderwijsexperts, onderzoekers en jongeren zelf input gaven vanuit hun ervaringen. Het is niet mogelijk op basis van dit onderzoek de pure invloed van een wetenschappelijke fundering te destilleren. Desalniettemin zijn er verschillen in de mate waarin projecten hun methodiek en leerstof hebben gebaseerd op wetenschappelijke inzichten, en evaluaties naar soortgelijke projecten laten zien dat meer innovatieve, op ervaring gebaseerde projecten effectiever zijn dan meer traditionele methodes zoals gastlessen en colleges.

¹⁸ (Fernandes, Lunch, & Netemeyer, 2014)

¹⁹ (OECD, 2018)

Aanbeveling 5: Stimuleer projecten integraal te werk te gaan door samenwerking met scholen en gemeenten. Een aantal projecten streeft ernaar structurele samenwerkingen aan te gaan met scholen en gemeenten. Sommige projecten werken samen met docenten om de zorgstructuur van de school aan te laten sluiten bij concrete hulpvragen van leerlingen. De literatuur laat zien dat een integrale aanpak met name bij jongeren die reeds geldproblemen hebben of in een risicogroep vallen, beter werkt dan een eenmalige geïsoleerde interventie.²⁰ Andere projecten stemmen bij gemeenten af hoe ze de gemeente kunnen helpen hun preventie doelstellingen te bereiken. Dit zijn voorbeelden van het werken aan een integrale aanpak die mogelijk noodzakelijk is voor het behalen van langetermijneffecten.

²⁰ (Nibud, 2016)

8. Bronvermelding

- Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, A., . . . Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 449-461.
- Barendregt, C., & Rodenburg, G. (2013). *Schuldenproblematiek bij kwetsbare jongeren*. 201: IVO.
- Blanken, I., & Van der Werf, M. (2016). *Nibud Scholierenonderzoek 2016*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud).
- Fernandes, D., Lunch, J. G., & Netemeyer, R. G. (2014). Financial Literacy, Financial Education and Downstream Financial Behaviors. *Management Science*, 1-103.
- Nibud. (2016). *Effective ways to advance responsible financial behaviour*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- OECD. (2013). *Improving financial education effectiveness through behavioural economics*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2018). *The Future of Education and Skills: Education 2030*. Paris: OECD Publishing.
- Rubin, D. B. (1976). Inference and Missing Data. *Biometrika*, (63): 581-592.
- Rubin, D. B. (1987). *Multiple Imputation for Nonresponse in Surveys*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Van der Schors, A., & Van der Werd, M. (2014). *Jongeren & Geld: De financiële situatie en hulpbehoefte van 12- tot en met 24-jarigen*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud).
- Van der Werf, M., Schonewille, G., & Stoof, R. (2017). *Studentenonderzoek 2017: Achtergrondstudie bij de Handreiking Student & Financiën*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- Van Heijst, P., & Verhagen, S. (2009). *Jongeren en schulden: De leerlingen van ROC Midden Nederland in beeld*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Westhof, F., & De Ruig, L. (2015). *"Voor mijn gevoel had ik veel geld": Jongvolwassenen en schulden*. Zoetermeer: Panteia.

9. Appendix

9.1 Missende data

De geanalyseerde dataset heeft een relatief grote hoeveelheid missende data doordat veel respondenten hun vragenlijst onvolledig hebben ingevuld. Tabel 9.1 laat het percentage missende responsen zien per geanalyseerde variabele, zowel outcome variabelen als controle variabelen. Centraal bij missende data is of het mist op willekeurige basis of dat er een patroon in zit (bijvoorbeeld, jongeren met een laag onderwijsniveau slaan vaker een bepaalde vragen over). In het eerste geval verandert de missende data niet de uitkomsten, maar in het tweede geval wel. In de statistische literatuur wordt een 7% percentage missende waarden gezien als een grens waaronder je kunt uitgaan dat de missende data willekeurig is. Aangezien bij meeste variabelen deze grens is overschreden is er een missende respons analyse uitgevoerd waarbij is gekeken of de data mist voor bepaalde groepen respondenten op basis van de controle variabelen (onderwijsniveau, leeftijdscategorie etc.). Deze analyse duidde aan dat dit het geval voor een aantal van deze variabelen. Het gevolg van de oorspronkelijke data op basis van deze missende responsen is dat resultaten onvoldoende betrouwbaar zijn omdat bepaalde groepen jongeren vragen structureel hebben overgeslagen.

Tabel 9.1. Overzicht missende data

Variabele	% missende responses
% jongeren dat zichzelf een rapportcijfer van 6 of meer geeft	25.9%
% jongeren dat aangeeft te reflecteren op omgaan met geld	25.4%
% jongeren dat sinds ze hebben meegedaan aan het project meer nadenken voordat ze geld uitgeven	31.7%
% jongeren dat moeite heeft met geld terugvragen	25.8%
% jongeren dat nadenkt over lenen	25.7%
% jongeren dat bewust is van verleiding	25.8%
% jongeren dat bewust is van peer pressure	26.0%
% jongeren dat bewust is van (verkeerde) impulsaankoop	25.9%
% jongeren dat aangeeft sparen belangrijk te vinden	26.3%
% jongeren dat heeft gespaard in afgelopen 3 maanden	26.3%
% jongeren dat banksaldo regelmatig checkt	26.0%
% jongeren dat budgetteert	26.1%
% jongeren dat status ontleent aan materiele zaken	27.1%
% jongeren dat zich wel eens zorgen maakt over geld	26.7%
% jongeren dat zelfvertrouwen ontleent aan geld	26.4%
% jongeren dat zich schaamt bij armoede	27.4%
% jongeren dat niet praat over armoede	26.9%
% jongeren dat sinds ze hebben meegedaan aan het project anders omgaan met geld	34.1%
Geslacht	20.3%
Woonplaats	23.5%
Onderwijsniveau	33.1%
Studiefinanciering	33.6%
Bron van inkomen	8.6%
Ouderlijke ondersteuning	6.1%
Bankrekening	5.5%
Leeftijdscategorie	20.5%
Belangrijkste uitgavenpost	42.8%
Gesprekspartner over geldzaken	30.5%

9.2 Multiple imputatie

Een veelgebruikte oplossing op bovenstaand probleem is om een statistische correctie toe te passen die de missende scores schat en invult. Deze “multi-pele imputatie” methodiek vult plausibele waarden in voor de ontbrekende scores, gebruik makend van informatie over de ontbrekende scores in de dataset.²¹ Door herhaalde parameterschattingen te maken (imputaties) ontstaat er een variatie die kan worden gebruikt voor de correctie van de variantie op elke variabele. De opgevulde dataset kan vervolgens worden geanalyseerd met standaard parametrische analyses.

Het gevolg van de bovenstaande correctie is dat de data betrouwbaarder is, maar tegelijkertijd ook conservatieve resultaten geeft. Tabel 9.2 laat de verschillen in uitkomsten zien voor en na het toepassen van de correctie. In groot verschil in uitkomsten in zulk een robuustheidsanalyse duidt op een onbetrouwbare oorspronkelijke dataset. Het meest eenvoudige evaluatie-model is een model zonder deze correctie en zonder controle variabelen, ervan uitgaande dat de steekproef volledig willekeurig is en jongeren tussen projecten gemiddeld hetzelfde zijn). Omdat dit niet het geval is, is model 2 een meer betrouwbare methode aangezien het deze willekeur niet vereist en in plaats daarvan verschillen tussen deelnemers meet en eruit filtert. Dit tweede model is echter wel gebaseerd op de dataset met missende responsen.

Model 3 neemt de missende respons correctie mee en is daarmee het meest betrouwbare evaluatie-model. Dit komt ook voort uit de resultaten die het model oplevert. In dit model zijn 11 van de 18 uitkomsten significant (op een conservatief significantieniveau van 1%). Model 1 en 2 daarentegen hebben beide één significante uitkomst op een significantieniveau van 10%. De grootte van de effecten tussen de modellen zijn tevens relatief verschillend, wat laat zien dat de missende data de uitkomsten vertekend en dat een correctie vereist is.

Tabel 9.2. Robuustheidsanalyse

	Model 1		Model 2		Model 3	
	No covariates, no correction		Covariates, no correction		Covariates, correction	
	Marginal effect	Standard error	Marginal effect	Standard error	Marginal effect	Standard error
% jongeren dat zichzelf een rapportcijfer van 6 of meer geeft	0.7%	0.02	-0.3%	0.02	1.7%***	0.00
% jongeren dat aangeeft te re- flecteren op omgaan met geld	-0.2%	0.02	2.3%	0.03	1.3%***	0.01
% jongeren dat nooit geld leent	-2.9%	0.03	-2.3%	0.03	-8%***	0.01
% jongeren dat nadenkt over lenen	-2.6%	0.03	1.0%	0.03	-1.2%	0.01
% jongeren dat nooit geld uitleent	3.6%*	0.02	2.6%	0.02	0.0%	0.00

21 (Rubin, 1976); (Rubin, Multiple Imputation for Nonresponse in Surveys, 1987)

% jongeren dat moeite heeft met geld terugvragen	1.7%	0.03	1.0%	0.03	0.6%	0.01
% jongeren dat aangeeft sparen belangrijk te vinden	0.6%	0.02	2.0%	0.02	2.7%***	0.01
% jongeren dat heeft gespaard in afgelopen 3 maanden	3.4%	0.03	4.7%	0.03	3.6%***	0.00
% jongeren dat banksaldo regelmatig checkt	0.3%	0.03	2.0%	0.03	3.6%***	0.01
% jongeren dat budgetteert	2.9%	0.02	2.7%	0.03	3.3%***	0.00
% jongeren dat bewust is van verleiding	2.6%	0.02	1.4%	0.03	2.6%***	0.01
% jongeren dat bewust is van peer pressure	0.0%	0.03	0.9%	0.03	-1.1%	0.01
% jongeren dat bewust is van (verkeerde) impulsaankoop	4.0%	0.02	4.5%	0.03	5.8%***	0.01
% jongeren dat status ontleent aan materiele zaken	-3.3%	0.03	-2.1%	0.03	-3.2%***	0.01
% jongeren dat zich wel eens zorgen maakt over geld	-2.8%	0.03	-1.5%	0.03	-4.0%***	0.01
% jongeren dat zelfvertrouwen ontleent aan geld	2.2%	0.03	5.0%*	0.03	1.0%	0.01
% jongeren dat zich schaamt bij armoede	0.4%	0.03	1.0%	0.03	-0.4%	0.01
% jongeren dat niet praat over armoede	2.9%	0.03	2.8%	0.03	1.3%	0.01

Toelichting: Deze tabel vergelijkt de resultaten van drie verschillende evaluatie-modellen. Het eerste model vergelijkt de verandering tussen de voor- en nameting zonder controle variabelen en zonder missende waarden correctie. Het tweede model beschrijft de uitkomsten met controle variabelen maar zonder correctie. Het derde model beschrijft de uitkomsten met controle variabelen en met missende waarden correctie. * duidt een effect aan op een significantieniveau van 10%, ** op 5% en *** op 1%.

9.3 Vragenlijst nameting

Dit is een vragenlijst over jongeren en geld. Je hebt deze vragen al een keer gezien, maar misschien is er iets veranderd sinds de vorige keer. Wil je de vragen nog een keer beantwoorden? We willen vooral jouw mening horen, er zijn geen goede of foute antwoorden! Jouw antwoorden zijn vertrouwelijk: jouw persoonsgegevens worden niet gekoppeld aan jouw resultaten en jouw antwoorden worden niet gedeeld met anderen. Heel erg bedankt voor je hulp!

1) Wat is je geboortedatum (dag-maand-jaar)?

2) Wat is de eerste letter van je voornaam? Deze vragenlijst is anoniem. Wij vragen alleen naar de eerste letter van je naam zodat wij deze vragenlijst aan de eerste vragenlijst kunnen koppelen.

3) Wat is de eerste letter van je achternaam? Deze vragenlijst is anoniem. Wij vragen alleen naar de eerste letter van je naam zodat wij deze vragenlijst straks aan de eerste vragenlijst kunnen koppelen.

4) Krijg jij geld van je ouders / verzorgers en/of verdien jij zelf geld? Omcirkel één antwoord.

- ☐ Ik krijg en verdien (nog) geen geld
- ☐ Ik krijg geld van mijn ouders/verzorgers als ik erom vraag
- ☐ Ik krijg een vast bedrag van mijn ouders/verzorgers (bijvoorbeeld zakgeld of kleeidgeld)
- ☐ Ik verdien zelf geld met een (bij)baan of klusjes
- ☐ Ik krijg geld van mijn ouders EN ik verdien zelf geld met een (bij)baan of klusjes

5) Heb je een eigen bankrekening?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

21 De vragenlijsten van de voor- en nameting zijn identiek afgezien van een aantal extra uitgevraagde achtergrondvariabelen in de voormeting en een aantal specifieke vragen over de impact van de projecten in de nameting. De nameting vragenlijst geeft daarom een goed beeld weer van de informatie die is uitgevraagd

6) Hoe goed kun jij omgaan met geld? Geef jezelf een cijfer van 1 tot 10 (1 is heel slecht en 10 is heel goed).

7) Waar geef je het meeste geld aan uit? Omcirkel 1 antwoord.

- ☐ Eten en drinken
- ☐ Kleding en verzorging (kapper, make-up, gel, deodorant etc.)
- ☐ Leuke dingen doen, zoals uitgaan of naar de bioscoop
- ☐ Roken / drugs
- ☐ Mobiele telefoon (dat kunnen ook spelletjes of apps zijn)
- ☐ Reiskosten
- ☐ Hobby's (bijvoorbeeld gamen, sport, muziek)
- ☐ Vaste lasten (huur, kostgeld, ziektekosten etc.)
- ☐ Iets anders
- ☐ Ik weet het niet

Hieronder staan een aantal stellingen. Kruis aan welk antwoord het beste bij jou past.

8) Ik leer van mijn ouders hoe ik moet omgaan met geld.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

9) Ik denk weleens na over hoe ik goed kan omgaan met mijn geld.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

De volgende stellingen gaan over geld lenen en geld uitlenen. Met geld lenen bedoelen we bijvoorbeeld geld lenen van iemand in je omgeving of van de bank. Als je weleens iets bestelt waarvoor je achteraf betaalt, bijvoorbeeld op bol.com, dan is dat ook geld lenen. Met geld UITlenen bedoelen we bijvoorbeeld een keertje iets voorschieten of een groter bedrag uitlenen aan iemand. Kruis aan welk antwoord het beste bij je past.

10) Als ik geld leen, bedenk ik al hoe en wanneer ik het ga terugbetalen.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens
- ☐ Ik leen nooit geld

11) Ik vind het lastig om geld terug te vragen als ik het heb uitgeleend of iets heb voorgesloten.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens
- ☐ Ik leen nooit geld uit / Ik schiet nooit iets voor

12) Wat kun je doen om ervoor te zorgen dat je niet rood staat of geld moet lenen?

Soms moet je kiezen waaraan je je geld uitgeeft. Bijvoorbeeld aan iets dat echt nodig is, of aan iets dat je eigenlijk leuker vindt. Stel dat je fiets stuk is en gerepareerd moet worden, maar je vrienden vragen of je meegaat naar de bioscoop. Als je geld hebt om maar één van die twee dingen te doen, dan moet je kiezen. Daarover gaat de stelling hieronder. Kruis aan welk antwoord het beste bij je past.

13) Ook als ik iets echt nodig heb, dan geef ik mijn geld vaak uit aan iets dat ik leuker vind.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

14) Ik geef weleens meer geld uit dan ik wil, om mee te kunnen doen met mijn vrienden (bijvoorbeeld ergens gaan eten of ergens naartoe gaan).

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

Soms geef je geld uit, maar krijg je daar spijt van. Zoals kleding die je toch niet draagt of een game die je niet speelt. Daarover gaat de stelling hieronder. Kruis aan welk antwoord het beste bij je past.

15) In de afgelopen maand had ik weleens spijt van iets dat ik kocht of iets waaraan ik geld heb uitgegeven.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

16) Ik heb in de afgelopen 3 maanden gespaard.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

17) Ik vind het belangrijk om te sparen.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

18) Waarom kan het handig zijn om te sparen?

19) Ik controleer mijn banksaldo minstens 1 x per twee weken.

- ☐ Ik heb geen bankrekening
- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

20) Ik maak weleens een overzicht van mijn inkomsten en uitgaven.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

21) Sinds ik heb meegedaan aan het project over Jongeren en Geld, denk ik meer na voordat ik geld uitgeef.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

22) Ik vind het belangrijk om de nieuwste spullen te hebben (kleding, gadgets etc.) en geef daar best veel geld aan uit.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

23) Ik maak me weleens zorgen over geld.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

24) Ik voel me beter over mezelf als ik (meer) geld heb.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

25) Als ik geen geld heb, dan wil ik liever niet dat anderen dat merken.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

26) Als ik of mijn ouders weinig geld zouden hebben, dan zou ik daar liever niet met anderen over praten.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

27) Met wie praat je meestal over geld?

- ☐ Met niemand
- ☐ Met mijn ouders
- ☐ Met andere familie of vrienden
- ☐ Met iemand anders dan hierboven genoemd

28) Als je problemen zou hebben met geld, wat zou je dan waarschijnlijk doen?

- ☐ Niets
- ☐ Zelf oplossen
- ☐ Online informatie en hulp zoeken
- ☐ Praten met iemand die ik ken
- ☐ Naar een professional, zoals een leerkracht of jongerenwerker
- ☐ Iets anders

29) Ik ga nu anders om met geld door wat ik heb geleerd bij het project/de lessen over Jongeren en Geld.

- ☐ Helemaal oneens
- ☐ Oneens
- ☐ Eens
- ☐ Helemaal eens

30) Als je bij de vorige vraag "eens" of "helemaal eens" hebt aangekruist, kun je dan een voorbeeld geven van iets dat je nu anders doet?

31) Wat is voor jou het belangrijkste dat je hebt onthouden van het project/de lessen over Jongeren en Geld?

Tot slot willen we je nog een paar vragen stellen die over je achtergrond gaan.

32) Op welk niveau volg jij onderwijs?

- ☐ praktijk
- ☐ vmbo
- ☐ havo
- ☐ vwo/gymnasium
- ☐ mbo niveau 1
- ☐ mbo niveau 2
- ☐ mbo niveau 3
- ☐ mbo niveau 4

33) In welk leerjaar zit je?

- ☐ 1
- ☐ 2
- ☐ 3
- ☐ 4
- ☐ 5
- ☐ 6

34) Krijg je studiefinanciering?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

